Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Obecná antropologie – integrální studium člověka

Eva OLIBERIUSOVÁ

Diplomová práce

Etnokulturní identita neratovických Romů

Vedoucí práce: PhDr. Dana Bittnerová, CSc.

Praha 2007

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a s použitím uvedené literatury.

V Praze dne 25/6 - 2007

Eva Oliberiusová

_____

„Ke komu se jednotlivci hlásí, nebo kam se zařazují je otázka komplikovaná a řada aktérů ji ani sama pro sebe nemusí mít vyřešenou. Právě příslušníci menšin a migračních skupin v této oblasti často tápou. Otevřenost této otázky jim může připadat frustrující a mohou se snažit na ni odpovědět. Jindy ji však mohou ignorovat a identifikovat se výhradně jako obyvatelé určitého státu, města, pracovníci určitého podniku, členové rodiny. Členovi migrační skupiny nemusí situaci vyřešit ani okolnost, že se identifikuje s majoritním obyvatelstvem.“

Zdeněk Uherek: Etnická identita a její manifestace

OBSAH

1. **Úvod** 5
2. **Metoda** 7
3. **Teoretická východiska** 12
   - 3. 1 Kdo je to Rom a kdo jsou Romové? 12
   - 3. 2 Romské elity 14
   - 3. 3 Romská etnokulturní identita 15
4. **Romové v Neratovicích** 18
   - 4. 1 Stručná charakteristika lokality výzkumu 18
   - 4. 2 Neratovičtí Romové 19
5. **Deklarovaná identita neratovických Romů** 24
   - 5. 1 ***Deklarace etnické identity*** 24
     - 5. 1. 1 Národnost 24
     - 5. 1. 2 Rom a Cikán 27
     - 5. 1. 3 Primordialita 28
     - 5. 1. 4 Subetnické členění Romů 30
     - 5. 1. 5 Volba partnera 31
     - 5. 1. 6 Vztah romských elit a ostatních Romů v Neratovicích 32
     - 5. 1. 7 Vzájemné vztahy romských elit 34
     - 5. 1. 8 Vztahy romských elit k majoritě 36
   - 5. 2 ***Deklarace kulturní identity*** 40
     - 5. 2. 1 Mentalita 40
     - 5. 2. 2 Jazyk 41
     - 5. 2. 3 Zvyky 43
     - 5. 2. 4 Původ a dějiny 44
6. **Žitá identita neratovických Romů** 46
7. **Závěr** 52
8. **Bibliografie** 55
9. **Přílohy** 59

1. ÚVOD

Jak je patrné z názvu, tématem této práce bude etnokulturní identita Romů žijících v Neratovicích. Hlavním podnětem při volbě tématu pro mě byly především výsledky Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2001, kdy se v České republice k romské národnosti přihlásilo pouhých 11 746 lidí. Zajímalo mne, jaké byly důvody a příčiny toho, že se Romové ve své většině deklarovali jako Češi nebo Slováci, a do jaké míry toto nepřihlášení se k romství odráží skutečný stav romského etnokulturního vědomí u konkrétních jedinců.

Daný problém jsem se rozhodla řešit na příkladu romské městské populace v Neratovicích. Zpočátku jsem předpokládala, že místní Romové tvoří do jisté míry provázanou skupinu a tudíž bude i možno hovořit o společně konstruované etnokulturní identitě těchto lidí. Výzkum však již v počátku odhalil, že romská populace v Neratovicích je diferencovaná. Jedinou skupinou, která koncept romství vnímá jako sociálně integrační faktor, jako důvod pro navazování a udržování skupinových vazeb, se ukázala skupina místních starousedlých romských elit.

S respondenty z řad romských elit jsem vedla opakované pořízené rozhovory, které se týkaly především jejich konceptů, jež by se daly definovat jako etnické a kulturní identity, tedy znalostí romského jazyka, dějin, romské sociální problematiky, deklarace jejich národnosti, jejich aktivit v rámci komunity, kontaktů s ostatními Romy i Neromy atd.

Jelikož právě romské elity svou etnickou a především kulturní identitu nejen deklarují, ale i žijí (resp. manifestují)[1], nebo ještě lépe: prožívají, mohla jsem jejich výpovědi konfrontovat se zúčastněným pozorováním, postihnout a pokusit se vysvětlit případnou obsahovou a výpovědní různorodost těchto dat, a především pak možné důvody tohoto nesouladu mezi deklarovaným a žitým.

[1] Srovnej s: „Etnická a skupinová (a v další poloze i národně-politická) identita může, ale nemusí být intimně prožívanou emocí a sentimentem. V řadě případů její nositelé vědomě a záměrně hledají a vytvářejí příležitosti, aby ji mohli deklarovat. Mezi projevy, jež vedou k naplňování a potvrzování vlastní etnické/skupinové/národně-politické identity, patří cílená účast na životě skupiny a podíl na jejích aktivitách. Bittnerová, D., Moravcová, M. (2005), s. 10

A právě toto bylo hlavním záměrem mé práce, která se nijak netají tématickou (tj. etnokulturní identita Romů v jednotlivých městech České republiky) a praktickou (zaměření otázek a způsob organizace získaných dat) inspirací knihou D. Bittnerové a M. Moravcové *Kdo jsem a kam patřím?* (2005), která se rovněž zabývá problematikou identit národnostních menšin a etnických komunit na území České republiky. Samostatný oddíl knihy se věnuje identitě Romů v několika českých městech, přičemž jako východisko zde byla použita empirická data získaná výhradně prostřednictvím položených rozhovorů (bez následné komparace s daty jiné povahy a původu). Mnou předkládaný projekt jde ještě o krok dále: data získaná na základě položených rozhovorů komparuje s daty získanými v průběhu zúčastněných pozorování, analyzuje je, hledá rozdíly a jejich možná vysvětlení. Zjednodušeně řečeno: zatímco kniha spoléhá pouze na data „jednoho typu" a tyto do značné míry zobecňuje (předestírám, že ani já se určité míře generalizace nevyhnu), můj projekt z dat získaných během rozhovorů pouze vychází a na základě jejich analýzy klade další otázky, přičemž odpovědi na ně hledá v životní praxi Romů.

Hlavním přínosem práce (a zároveň v jistém ohledu i její slabinou) je lokální ukotvení pohledu a mikroperspektiva výzkumu, které sice umožňují detailní znalost problematiky v dané lokalitě a navázání otevřených a hlubších vztahů s respondenty (jejichž počet je nutně omezený), ale současně znesnadňují vyvození obecně platných závěrů.

Tato práce téma etnokulturní identity romských elit v Neratovicích nijak plně nevyčerpává, naopak, pouze ho otevírá. V dalším kroku by bylo velmi zajímavé komparovat má zjištění a závěry s výpověďmi ostatních neratovických Romů, ale i např. s romskými elitami z jiných českých měst.

2. METODA

Vlastní terénní výzkum probíhal od ledna do června 2007 ve městě Neratovice. Samotnému výzkumu v terénu předcházelo studium dostupné a relevantní literatury k tomuto tématu, především pak takové, která se přímo vztahuje k České republice nebo středoevropskému (resp. východoevropskému) regionu. Kromě výše zmíněné knihy *Kdo jsem a kam patřím?*, jejíž přínos pro mě byl především praktický, a to především z hlediska organizace dat a následně i jednotlivých kapitol, pro mě byly z obsahového hlediska zvláště podnětné především práce Marka Jakoubka a jeho kolegů, a dále také sborník *Romové v České republice*. Z antropologicky – metodologického hlediska to pak byly především knihy Michaela Stewarta *Čas Cikánů* a Patricka Williamse *The Gypsy World* o romské identitě.

Téma výzkumu se v průběhu provádění vlastních rozhovorů nijak zvlášť nezměnilo, spíše jsem jen drobně korigovala otázky, na něž jsem se respondentů ptala, oni sami a jejich výpovědi mi pak byli podnětem k novým směrům a oblastem dotazování. Významně se ovšem změnil vzorek respondentů: původně jsem uvažovala o asi 15 respondentech různého věku, pohlaví, sociální situace, vzdělání, místa bydliště atd., ale v průběhu samotného výzkumu se ukázalo, že v Neratovicích žije tolik odlišných rodin a skupin Romů, s tolika odlišnými názory, zvyky, způsoby života a postoji, které by bylo jen velmi obtížné jakýmkoli způsobem komparovat a generalizovat, že jsem od původního záměru upustila a zaměřila se na místní starousedlé romské elity – především pak na její kulturní, ekonomické a lokálně – politické představitele. A ačkoli jsem původně vstupovala do terénu s tezí, že v Neratovicích příliš elit nežije, opak se ukázal být pravdou.

V období šesti měsíců jsem oslovila 14 neratovických Romů, z nichž 13 se rozhodlo na výzkumu podílet a s nimi byly vedeny polořízené rozhovory. S ohledem na to, že zpočátku jsem výzkum cíleně nesměřovala k místním starousedlým elitám, provedla jsem výzkum i se třemi Romy, kteří nesplňovali kritéria sledované skupiny. I když tyto tři rozhovory nebyly použity v při analýze a interpretaci dat, přesto mi byly velkým přínosem, a to především při revizi později kladených otázek. Pro vyhodnocení jsem zpracovala a použila tedy výlučně deset rozhovorů se zástupci

místních starousedlých elit. Tito pak byli mými klíčovými respondenty. Všechny rozhovory byly vedeny v českém jazyce a s vědomím respondentů nahrávány na diktafon.

Kromě zástupců romských elit jsem rovněž vedla rozhovory s několika zástupci neratovického městského úřadu a místním terénním sociálním pracovníkem pro romské menšiny.

Volba lokality nebyla nijak náhodná – již dříve jsem v Neratovicích prováděla rozhovory na téma důležitosti školního vzdělání jako předpokladu úspěšné integrace do majoritní společnosti (2003) a spolupráce s místními Romy byla vynikající, navíc přímo v Neratovicích již několik let žiji a lokalitu tak do jisté míry znám.

První kontakty na potenciální respondenty jsem získala právě od terénního sociálního pracovníka v Neratovicích, pro něhož jsou romské elity spíše partnery než klienty. Další respondenty jsem pak oslovovala především s využitím tzv. snowball metody (tj. na doporučení již oslovených jedinců). Rozhovory pak byly ve své většině vedeny v místech bydliště respondentů a to zpravidla bez přítomnosti třetích osob.

Na základě rozhovorů s mými respondenty jsem získala více než 40 hodin zvukového záznamu, který jsem poté přepisovala a kódovala. Při poměrně časově náročné transkripci jednotlivých rozhovorů a výpovědí jsem se vždy snažila zachovat autentičnost výpovědí: jejich nespisovnou formu, rozpornost, opakování atd. Přesto nebyly výpovědi žádného z mých respondentů natolik nesrozumitelné (obsahově ani formálně), abych je musela doplňovat nebo poznámkovat vysvětlivkami. Takto přepsané rozhovory jsem následně tématicky kódovala - při konečném zpracování tohoto empirického materiálu jsem pracovala s 53 kódy.

Všichni moji respondenti byli předem seznámeni s tématem a cílem mé práce, o jejíž výsledky dokonce sami projevili velký zájem; přesto však všichni trvali na své anonymizaci a nepřáli si, aby byla jejich jména spojována s výroky a názory, které v rámci vedených rozhovorů deklarovali. Na druhou stranu mi dovolili všechny rozhovory nahrávat a nevyhýbali se žádným tématům ani přímým otázkám, z čehož usuzuji, že ke mně přistupovali s jistou důvěrou, kterou jsem ani já nechtěla zklamat.

S respondenty jsem vedla opakované, zpravidla hodinové nebo dvouhodinové rozhovory, přičemž seznam otázek a témat, na něž jsem se ptala a o nichž jsme

diskutovali, byl pro všechny respondenty stejný, což značně usnadnilo následnou analýzu, kódování a komparaci takto získaných dat. Otázky mi byly po celou dobu spíše jen určitým vodítkem, nápovědou, nikoli doslovným a vyčerpávajícím scénářem rozhovorů. Jejich původní seznam uvádím v příloze.

Okruhy předkládaných otázek byly následující: deklarovaná etnická a kulturní identita respondenta a jeho rodiny, definice termínu Rom a Cikán, subetnické členění Romů, Romové v České republice a ve světě, romský jazyk, tradice a zvyky, původ a historie, Neromové, Češi a gadžové, vztahy mezi Romy a Čechy, Romové v Neratovicích, romské elity. Pořadí tématických okruhů nebylo nikdy striktně dodrženo a otázky se různě prolínaly, vždy v závislosti na osobě respondenta a na dané situaci. Z těchto okruhů jsem pak následně odvodila tématické kategorie, které mi usnadnily orientaci v již nashromážděném empirickém materiálu. Data jsem s ohledem na výzkumný problém organizovala strategicky (paralelně), což mi umožnilo souběžně studovat dva zdánlivě protikladné jevy jakými jsou pro Romy deklarovaná etnická identita a jejich etnokulturní identita žitá.

Mými klíčovými respondenty byli:

M. D.

muž, 70 let, původem ze Slovenska, vyučen, důchodce, bývalý zaměstnanec Ministerstva práce a sociálních věcí, osobní přítel a spolupracovník M. Hübschmannové, neoficiální mluvčí neratovických Romů

J. V.

žena, 37 let, středoškolsky vzdělaná, zakladatelka neratovického Klubu a jednatelka romského sdružení CČ, organizátorka většiny romských akcí v Neratovicích

J. S.

muž, 50 let, původem ze Slovenska, bez vzdělání, bývalý profesionální hudebník a kapelník neratovického orchestru, příležitostný herec

P. S.

muž, 20 let, student konzervatoře, profesionální hudebník, syn J. S.

J. S. II

muž, 25 let, vyučen, profesionální hudebník, syn J. S.

J. B.

muž, 42 let, vyučen, podnikatel, majitel restaurace a večerky

M. B

žena, 42 let, bez vzdělání, manželka J. B., bývalá asistentka v nultém přípravném ročníku pro romské děti na III. ZŠ v Neratovicích

F. G.

muž, 56 let, vyučen, majitel autobazaru, hlavní organizátor 1. romského plesu v Neratovicích

F. D.

muž, 23 let, student PF UK, vnuk M. D.

A. K.

žena, 33 let, středoškolsky vzdělaná, policistka, neteř J. S.

Všichni výše zmínění respondenti žijí trvale a dlouhodobě v Neratovicích (především poblíž samotného centra města) a kromě M. D. a J. S. se narodili v Čechách, nejčastěji přímo Neratovicích nebo v Praze.

Žádný z mých respondentů nepochází ze smíšeného manželství, všichni mají rodiče výlučně romského původu. Naopak partnery (manželé, manželky, přítelkyně) mých respondentů jsou v celé polovině případů Neromové / Neromky.

Nikdo z mých respondentů sám sebe neoznačoval jako elitu, ačkoli všichni uznávali, že na společenském (sociálním, ekonomickém, popř. vzdělanostním) žebříčku neratovických Romů stojí spíše výše. Jejich vzdělanost je sice nižší než se obecně u (romských) elit předpokládá, ale jejich sociální poměry (tj. úroveň bydlení, (mnou odhadované) poměry a příjmy atp.) odpovídají střední (resp. nižší střední) vrstvě společnosti.

Zúčastněné pozorování pak probíhalo v období od dubna 2006 do května 2007. Soustředilo se na pozorování událostí spadajících do sféry veřejného i soukromého života a bylo zacíleno na sledování manifestace, popřípadě absence manifestace či naopak eliminace romství v jednání sledovaných Romů a jejich promluvách. V průběhu celého výzkumu jsem si vedla terénní deník, přičemž data v něm obsažená byla deskriptivní i analytické povahy a tyto jsem následně použila při

korekci, doplnění a komparaci s daty získanými během rozhovorů. Terénní deník mi tak byl nejen určitým vodítkem v časové ose výzkumu, ale rovněž jsem si do něj poznamenávala doplňující otázky, které mě v průběhu vedení rozhovorů napadaly, nově získané kontakty na další potenciální respondenty, nákresy prostor (např. neratovického Klubu), popis gest a chování mých respondentů, ale i mnohé další postřehy.

Konkrétně jsem se v rámci zúčastněných pozorování zúčastnila několika akcí romských hudebníků v Neratovicích (od tradiční romské hudby po tzv. romano hip hop v podání kapely Gipsy.cz), navštívila tzv. Klub v Neratovicích-Lobkovicích a romské sdružení CČ, tedy organizace, které zajišťují volnočasové aktivity pro romské děti, ale i dvě rodinné akce (oslavu sedmdesátých narozenin pana M. D. a návštěva příbuzných u paní J. V.).

3. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Samotnému výzkumu zdánlivě jasně vymezeného tématu etnické identity Romů v Neratovicích musí nutně předcházet teoretické vymezení a definice používaných termínů, obratů a pojmů, neboť jak je z dostupné literatury, akademických i mediálních a laických přístupů zřejmé, názory a pohledy na skutečnost, kdo je a není Rom a co je a není etnická identita se velmi různí – a to dokonce i u samotných Romů.

3. 1 Kdo je to Rom a kdo jsou Romové?

Již samotné označení Rom je do značné míry velmi problematické a málokdo se pozastavuje nad jeho vlastním obsahem: Kdo je to Rom a proč? Zatímco značná část laické veřejnosti zpravidla charakterizuje Romy zcela otevřeně, stereotypně a nekriticky jako jednotnou sociálně deviantní skupinu na okraji společnosti bez zájmu o práci, s početným příbuzenstvem a tmavou pletí[2], odbornější a poučenější názory poukazují na nejednoznačnost a spíše rozporuplnost tohoto termínu a na skutečnost, že všeobecně rozšířené a často nekriticky přijímané označení Romové je spíše jen jakýmsi umělým konstruktem, abstraktní kategorií, která nejen, že nereflektuje složitou realitu, ale spíše ji zatemňuje a přispívá tak k přežívání a šíření mnoha stereotypů o této etnické skupině, která jako taková samozřejmě existuje, ale není (uvnitř ani navenek) nijak kulturně, jazykově, ekonomicky, historicky, politicky ani sociálně homogenní[3]; různí autoři pak uvádějí mnohá možná vymezení pojmu Rom – např. Š. Moravec uvádí hned čtyři: 1. Rom ve smyslu typického vzhledu; 2. Rom jako nositel romské kultury v antropologickém smyslu; 3. Rom jako příslušník romského národa; 4. Rom jako charakteristika připsaná zvnějšku.[4]

[2] Srovnej s: Frištenská, H. (1999), In: Romové v České republice, s. 254-256; Večerka, K. *tamtéž*, s. 419-420; Šimíková, I., Vašečka, I. (2004), s. 15-16

[3] Srovnej s: Scheffel, D. Z. (2004), s. 148; Barany, Z. D. (1994), s. 324; Jakoubek, M. (2004), s. 58 a 61; Novák, K. A. (2004) In: *Romové: kulturologické etudy*, s. 138; Willems, W. (1998), s. 17-34; Szuhay, P. (1995), s. 111-120

[4] Moravec, Š. (2004) In: *Romové: kulturologické etudy*, s. 156

Navíc ani v očích samotných Romů *Roma nane jekh* (Nejsou všichni Romové stejní)[5] a jejich odpovědi na otázku Kdo je a není Rom? se velmi liší.[6] Existuje tedy závažný „důvod se domnívat, že romské etnikum založené na specifické kultuře spojené s původem a tradicí nemá v realitě svůj odraz a zůstává na jedné straně zbožným přáním mluvčích romského národního obrození a na straně druhé virtuálním nepřítelem majoritní kultury."[7]

Ačkoli ovšem Romové netvoří určitou jednotnou a homogenní etnickou skupinu, přesto „(…) se většina příslušníků většiny etnických pospolitostí alespoň v „něčem" projevuje podobně (…)"[8] a tak tedy „romské obyvatelstvo České republiky, přes vnitřní diferenciaci, vykazuje jako celek některé demografické charakteristiky, které je odlišují od ostatní populace našeho státu i většiny evropského obyvatelstva."[9] Ovšem zmíněné „něčem" a „některé charakteristiky" lze jen velmi obtížně definovat tak, aby je bylo možné pojímat jako obecně platné ve vztahu k celému romskému etniku.

Celou debatu tedy můžeme uzavřít konstatováním Marka Jakoubka, který píše, že „říci, kdo Rom je, je podle všeho nemožné; naopak definice termínu Rom (tedy uvedení, v jakém významu toto slovo – a *´Rom´* je především *slovo* – dotyčný autor užívá) by měla být součástí každé seriózní debaty na dané téma. Pro vědecká zkoumání jsou tedy „Romové" předmětem zájmu, který si ovšem (a to ať již vědomě či nevědomky!), jakožto předmět svého zájmu, ustavuje, vymezuje a definuje *sám zkoumající*."[10]

O jakých Romech je tedy tato práce? Jelikož jsem žádného ze svých respondentů neoslovila přímo a náhodně rovnou já, ale byli mi doporučováni (ať už terénním pracovníkem nebo ostatními Romy), nemohu říci, dle jakých kritérií tito poznali nebo věděli, že lidé, které mi k rozhovoru doporučují, jsou Romové. Já jsem pak při samotném rozhovoru otázku „Jste Rom?" kladla zpravidla hned na začátku. A

[5] Hübschmannová, M. (1999) In: *Romové v České republice*, s. 18-19
[6] Srovnej s: Jakoubek, M. (2004) Romové – konec (ne)jednoho mýtu, s. 61-62; Tošner, M. (2003) In: *Romské osady v kulturologické perspektivě*, s. 49
[7] Šimíková, I., Vašečka, I. (2004), s. 21
[8] Hübschmannová, M. (1999) In: *Romové v České republice*, s. 18
[9] kol. (1999) In: *Romové v České republice*, s. 473; srovnej s Barany, Z. D. (1994), s. 322; Bittnerová, D., Moravcová, M. (2005), s. 43
[10] Jakoubek, M. (2004) s. 220

všichni odpověděli: „Ano“. Tato práce je tedy o Romech, kteří mi byli jako Romové představeni, a kteří se rovněž jako Romové představovali, deklarovali. Jejich deklarovaná etnická identita tedy byla a je romská.

3. 2 Romské elity

Při vymezení pojmu romské elity (přičemž záměrně používám množné číslo slova *elity*, čímž chci zdůraznit komplexnost a heterogennost takto označované skupiny jedinců, a to především s ohledem na skutečnosti, z nichž tato jejich „elitnost“ plyne – ta pak může vycházet např. ze vzdělání, vyšší majetkové nebo kulturní úrovně, druhu zaměstnání, komunitní činnosti atd.) jsem vycházela z definice Lucie Hrdličkové, která romskou elitu z řad původních slovenských Romů charakterizuje následovně: „(…) ti Romové, kteří se ekonomickým postavením, dosaženým vzděláním a sociálním statusem vymykají zbytku romského obyvatelstva ČR.“[11]
Ve své práci se pak zabývám především názory elit kulturních, ekonomických a těch, které by bylo možné označit jako lokální politické elity (tj. ti, kteří se snaží zlepšit životní podmínky Romů (např. jejich zaměstnanost, bytovou situaci, podmínky ke kulturnímu vyžití atd.) jako celku, ale jen v rámci dané lokality, v tomto případě Neratovic). Pouze jednoho mého respondenta lze pak označit jako elitu ve smyslu vzdělanosti (tak, jak ji chápe majoritní společnost - tj. oficiálního akademického vzdělání).
Neratovičtí Romové, které v této práci často označuji poměrně zjednodušujícím označením „elity“, jsou zpravidla mezi ostatními Romy (a z velké části i Neromy) ve městě všeobecně známí – především jejich úspěchy (ale také neúspěchy), majetek, sociální poměry, rodina atd., ale samy se za elity nepovažují.

[11] Hrdličková, L. (2005) In: *Kdo jsem a kam patřím?*, s. 211

3. 3 Romská etnokulturní identita

Etnokulturní identitu pojímám jako procesuální konstrukt ovlivněný sociálním a kulturním prostředím, v němž vzniká, existuje a manifestuje se. Obsah a význam etnokulturní identity jsou pak stejně proměnlivé a nestálé v čase i prostoru jako její vnější projevy. Kontinuální proces dynamického vznikání a trvání konkrétní etnokulturní identity nejlépe vystihuje termín „vyjednávání", který reflektuje existující nepevné hranice a případné další sociální entity, ve vztahu (a s ohledem) k nimž je daná identita vyjednávána a dočasně ustavována.

Etnokulturní identitu popisuji jako identitu skupinovou (nebo též kolektivní), již ovšem může každý jedinec prožívat a reflektovat zcela jedinečným a individuálním způsobem. Právě pro kolektivní identitu „my" je existence určitých „oni", ve vztahu k nimž lze vlastní identitu vymezit a budovat, nezbytným předpokladem a podmínkou. Existence „těch druhých" pak dává vzniknout jistým odlišujícím a definičním znakům (tzv. boundary markers), na jejichž pojmenování a rozbor jsem se v analytické části této práce zaměřila – jsou jimi mimo jiné např. jazyk, zvyky, dějiny, ale i fyziologické rysy určitého etnika.

Etnokulturní identita není ovšam identitou jedinou a výlučnou – může tak existovat vedle ostatních kolektivních identit, které daný jedinec má, a význam, který jí připisuje, se bude rovněž měnit a jistým způsobem ovlivňovat jeho vztahy k ostatním jedincům a identitám. Etnokulturní identita pak bude jedincem i skupinou prožívána rovněž s ohledem na prostor a čas (např. dějinnou zkušenost), jež se také významně podílejí na formování a uchovávání této identity. Etnokulturní identitě tedy rozumím jako dynamickému procesu neustálého vyjednávání a dočasného definování, které se uskutečňuje skrze lidskou činnost a jednání.

Poněkud propracovanější definici identity pak uvádějí D. Bittnerová a M. Moravcová: „(…) etnickou a skupinovou identitu chápeme v kontextu oboru etnologie. Pracujeme s ní jako s kulturou daným konstruktem. V principu se jedná o soubor vzájemně propojených, ovšem často spolu zdánlivě nesouvisejících kulturních jevů, postojů a o kulturu opřených sentimentů. Některé z nich jsou v kultuře udržovány latentně, jiné slouží manifestně jako symboly. V etnologickém

pojetí tedy identita není věcí individuální. Nezávisí na přání a psychických dispozicích jedince, ale naopak je jedincem přijímána a osvojována z kultury, v průběhu enkulturace, případně akulturace. Člověku pak neslouží pouze a právě k pochopení jedné dimenze sebe sama, ale také k uvědomění si a poznání vlastní příslušnosti k určité skupině či společenství. Je mu vodítkem i pro rozpoznání svých a těch druhých."[12]

Etnokulturní identitu dále definuji jako jistou symbiózu identity etnické a kulturní, jejíž obsah, význam a vzájemný vztah osvětluji v úvodu k 5. kapitole.

V kontextu této práce pojímám deklarovanou identitu jako odlišnou jednak od identity žité, praktikované, a jednak od identity askriptivní, připisované, přičemž v této práci se budu zabývat právě jen prvními dvěma zmíněnými.

Deklarovanou identitou rozumím takovou identitu, jakou respondent deklaruje navenek, zpravidla ústním nebo písemným prohlášením: ať již při sčítání obyvatelstva nebo přede mnou jako před tazatelem nebo i před ostatními Romy.

Žitou identitu pak pojímám jako tu, kterou jedinec manifestuje svým chováním, každodenní praxí, zvyklostmi, důrazem na tradiční hodnoty, ale například i jazykem atd. Zjednodušeně řečeno: deklarovaná identita je to, co člověk říká, zatímco praktikovaná to, co dělá (resp. nedělá)[13], přičemž identitu obecně pojímám jako dynamicky proměnlivý konstrukt, který je vyjednáván v procesu interakce mezi jedinci a realitou, v níž žijí, a tyto pak opět zpětně ovlivňuje.[14]

V případě deklarované identity však vyvstává jistý problém: všichni moji respondenti na otázku „Jste Rom?" odpověděli kladně; na otázku „Jakou národnost jste deklaroval při sčítání lidu v roce 2001?" odpověděli jen dva, že romskou, přičemž čtyři ze zbylých respondentů věděli, že můžou deklarovat romskou, ale přesto ji nenapsali, a to zpravidla se zdůvodněním: „V papírech mam, že sem Čech, tak sem napsal českou. Ale Rom sem, to sem, že jo, tak i vypadam, ne?."[15]

---

[12] Bittnerová, D., Moravcová, M. (2005), s. 8-9

[13] „(…) identita zároveň představuje to, čím člověk je, i to, čím není." Szaló, C., Nosál, I. (2003), s. 15

[14] Při formulaci této mé vlastní definice identity jsem se inspirovala vymezením P. Říčana: „Identita, osobní stejně jako národní, není dána jednou provždy, mění se a vyvíjí s každým rysem způsobu života – a zároveň i spolu s tím, jak se mění ONI, tj. ti, vedle nichž žijeme a od nichž se odlišujeme, vzhledem k nimž se definujeme." Říčan, P. (1998), s. 88

[15] J. S. – srovnej s: „(…) naprostá většina Romů, žijících v České republice, k romskému národu nepatří, a to zejména proto, že se za jeho příslušníky nepovažují. I když dobře vědí, že jsou Romové, není to jejich národnost,

V obou případech (dotazník sčítacího komisaře i rozhovor se mnou) se jednalo o deklaraci identity a otázkou je, proč se v prvním případě Romové deklarovali ve své většině jako Češi a při rozhovorech se mnou jako Romové.

Na základě vedených rozhovorů se přikláním ke dvěma možným vysvětlením: respondenti buď neporozuměli otázce, nevěděli, že se mohou deklarovat jako Romové, a nebo jim na této deklaraci (pro účely majoritních úřadů) tak málo záleželo a věc jim připadala tak nedůležitá, že prostě jen osobní údaje opsali ze svých dokladů a o věc se dále nezajímali[16] – jednoduše jim nezáleželo na tom, co si o nich (a jejich etnické identitě) úřady myslí, protože oni sami ví nejlépe, kdo jsou a proč – tuto „tekutou" identitu označuje Michael Stewart jako situační, „která existuje v měnících se a vzájemně se utvářejících vztazích mezi nimi a ne-Cikány."[17]

Řešit tento vnitřní rozpor má ve svém důsledku i tato práce a právě proto, abych chyby sčítacích komisařů neopakovala, rozhodla jsem se deklarovanou identitu komparovat s identitou žitou, a navíc neklást otázky, které dávají prostor jen pro stručné odpovědi typu ano-ne, ale ptát se i dále: „Proč a jak?"

A protože „manifestovat hodnoty a proklamovat normy je něco jiného, než je dodržovat v každodenním životě"[18], a dále také proto, že vlastní etnická identita a její deklarace a projevy jsou tak jemné, prchavé, často nepostižitelné a je snadné o nich neříkat pravdu nebo věci, které nelze nijak podložit či ověřit, rozhodla jsem se zaměřit nejen ni, ale i na její kulturní složku, která je – alespoň se mi to tak jeví – lépe postižitelná a uchopitelná.

---

protože pojem národnost nepoužívají a nic pro ně neznamená." Moravec, Š. (2004) In: *Romové: kulturologické etudy*, s. 167

[16] Srovnej s: „Romové se v celé své historii a patrně i dosud zřejmě méně identifikují s pojmem romská národnost, který patří do jiné (naší) soustavy komunitních vztahů. To také může být jedno z vysvětlení, proč se Romové běžně hlásí k různým národnostem (v našem pojetí), protože to pro ně nemá žádný zvláštní určovací význam, který je naopak tak významný pro majoritu." kol. (1999) In: *Romové v České republice*, s. 485

[17] Stewart, M. (2005), s. 210 – k témuž dále: „(…) Romové etnickou totožnost nemají. Romové totožnost konstruují a neustále přepracovávají v přítomnosti v rámci vztahů s významnými druhými – není to pro ně něco zděděného z minulosti." s. 35

[18] Hübschmannová, M. (1999) In: *Romové v České republice*, s. 39

4. ROMOVÉ V NERATOVICÍCH

4. 1 Stručná charakteristika lokality výzkumu

Neratovice jsou jedním z nejmladších měst v České republice: první písemná zmínka o vsi Neratovice sice pochází ze 13. století, ale samostatnou obcí se staly až v 80. letech 19. století a na město pak byly povýšeny až v roce 1957.

Neratovice se nacházejí v Polabské nížině v okrese Mělník, ve Středočeském kraji, zhruba 20 km od severního okraje Prahy a jejich rozloha je přibližně 2002 hektary.

Od poloviny 20. století má město výrazný průmyslový charakter – již za II. světové války zde došlo k obrovskému rozmachu lučebního průmyslu a bezprostředně po ní pak k výstavbě chemického podniku Spolana. Průmyslový rozmach podnítil další rozvoj města – bytovou výstavbu, rozvoj občanské vybavenosti, růst počtu obyvatelstva a připojení několika sousedních obcí.[19] Přítomnost průmyslu pak dále ovlivnila i konkrétní podobu města a skladbu obyvatel.

Dle výsledků posledního sčítání lidu (2001) žije v Neratovicích 16 318 obyvatel, přičemž největší podíl tvoří Češi (k české národnosti se přihlásilo 15 437 obyvatel), dále pak Slováci (350 obyvatel) a třetí nejpočetnější skupinu pak představují Romové (52 obyvatel).[20] Srovnáme-li tyto údaje s obdobnými daty platnými pro celý okres Mělník[21], zjistíme, že zatímco v Neratovicích žije jen asi 1/6 všech obyvatel Mělnicka, bydlí zde zároveň téměř polovina všech Romů z tohoto okresu[22].

[19] www.neratovice.cz

[20] www.czso.cz – dále pak v Neratovicích žijí následující národnostní skupiny: moravská (41), polská (40), ukrajinská (33), vietnamská (27), německá (9), slezská (2).

[21] www.czso.cz – okres Mělník: celkem 94 677 obyvatel – z toho: česká národnost (89 876), slovenská (1 736), ukrajinská (209), moravská (146), romská (121), polská (115), vietnamská (102), německá (99), slezská (7)

[22] tj. Romů, kteří se jako Romové deklarovali při sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001.

4. 2 Neratovičtí Romové

Při sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 se s romskou národností identifikovalo 52 obyvatel města. Neoficiální odhady však hovoří o osmi[23] až dvanácti stech[24] Romech. A dle sdělení sociálního terénního pracovníka pro romské záležitosti jejich počet i nadále stoupá: především pak vlivem vysoké natality a téměř nulové migrace z regionu.

Neratovičtí Romové (nebo jejich přímí předci) pocházejí ve své většině ze Slovenska, především z východoslovenských osad. Do města přišli v 50. – 70. letech minulého století, především za prací. Ve městě žije mnoho početných a velmi rozvětvených rodin, takže mnozí Romové si jsou navzájem příbuznými (ovšem i ti nepříbuzní, kteří v Neratovicích žijí již několik let, se většinou navzájem znají (svá jména, původ, místo bydliště)), přesto však netvoří jednotnou romskou komunitu (dle sdělení terénního sociálního pracovníka *„ani komunity“*)[25], skupinu, která by se např. pravidelně scházela a společně a jednomyslně jednala, postupovala nebo organizovala různé aktivity. Neratovičtí Romové se sdružují právě jen v rámci a dle linií příbuzenských pout, popř. sousedských a přátelských vztahů.

Lze-li v Neratovicích hovořit o nějaké romské komunitě, tvoří ji právě a jen místní elity, jejichž počet odhaduji řádově na několik desítek, přičemž i zde platí, že – ačkoli se vzájemně znají - se mezi sebou intenzivněji setkávají kulturní elity (hudebníci, aktivisté, členové romských organizací a sdružení atd.) odděleně od elit ekonomických (podnikatelé), což bude určitě do jisté míry ovlivněno jejich zájmy.

Subetnická skladba neratovických Romů je značně jednolitá: tvoří ji pouze tzv. Servike[26] Roma neboli Rumungro, usedlí Romové (původem ze Slovenska). Olašští Romové ve městě nežijí.

Neratovičtí Romové žijí převážně v městských bytech (ve starší zástavbě na pomezí centra a okraje města), za něž platí nájem. Problémy s placením tohoto nájmu se

[23] Osobní sdělení terénního sociálního pracovníka pro romské komunity při MÚ v Neratovicích.
[24] Neoficiální odhad J. V.
[25] Osobní sdělení terénního sociálního pracovníka pro romské komunity při MÚ v Neratovicích.
[26] „Je to archaický apelativní přídomek, jakého sami příslušníci skupiny dnes už neužívají – říkají si prostě „Roma“. Příslušníci jiné subetnické skupiny – tzv. olašští Romové jim říkají „Rumungri“, aby je od vlastní skupiny odlišili.“ Hübschmannová, M. (1999) In: *Romové v České republice*, s. 17-18.

zpravidla nevyskytují (a to i navzdory jeho značné výši – např. pronájem dvoupokojového bytu v kategorii městem označované za sociální bydlení se pohybuje kolem 6 tisíc korun za měsíc). Městské byty obývané Romy se pak soustřeďují především v ulicích Kojetická (sociální bydlení v panelovém domě s poliklinikou), Čtvercová (starší bytové domy), Školní (tři zděné bytové domy) a U závor (tzv. dům č. 90 s přibližně 25 obyvateli). Nájemníky těchto bytů tvoří především Romové, ale i sociálně slabší Neromové[27], přičemž značná část z nich pracuje v trvalém zaměstnaneckém poměru a není odkázána na sociální pomoc. Tyto Romy, jejichž usídlení je spíše rozptýlené než kompaktní, lze považovat za více-méně integrované do většinové společnosti.[28] Ve městě dále žije rozptýleně i mnoho dalších romských rodin. Elitní Romové pak žijí především v novější části města, především pak v ulicích Kojetická, Na Výsluní a Školní, nikdo z nich nebydlí v sociálním bytě nebo holobytě.

Na okraji Neratovic, poblíž podniku Spolana, dále existuje i místo sociálního vyloučení: nejedná se přímo o romské ghetto[29], ale o tzv. holobyty, v nichž žijí výlučně Romové, romské rodiny, které nedokázaly platit nájem v městských bytech a proto sem byly vystěhovány. V současné době zde žije asi 15 lidí (z původních přibližně třiceti v roce 2006).[30]

Jako jeden z důvodů, proč Romové v Neratovicích žijí jen v městských bytech nebo holobytech, uvedl terénní sociální pracovník neochotu soukromých majitelů své byty Romům pronajímat.[31]

Míru (ne)zaměstnanosti lze v případě Romů v Neratovicích – vzhledem k neexistenci statistik – jen stěží odhadnout. Přesto lze vyjít z následujícího faktu: romská

[27] Žádný z neratovických městských domů není obýván pouze Romy.

[28] V Neratovicích se pak samozřejmě vyskytují i Romové, kteří žijí jako plně integrovaní občané , kteří se sami za Romy nepovažují, od romství a romské kultury se zpravidla distancují a s ostatními neratovickými Romy neudržují žádné kontakty a styky.

[29] Důvodem, proč lokalitu neoznačuji za ghetto, je skutečnost, že se v uplynulém roce několika rodinám podařilo z těchto bytů odstěhovat (v některých případech dokonce zpět do města) – většina stěhování následovala po květnovém útoku (viz níže).

[30] Srovnej s: Klíčová, K. (2004): Podmínky bydlení příslušníků romské komunity jako marginalizované sociální skupiny a rezidenční segregace, In: *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace*, s.95-131; srovnej s: Burjanek, A. (2003): Domácnosti a bydlení, In: *Romové v české společnosti*, s. 141-155.

[31] Osobní sdělení terénního sociálního pracovníka pro romské komunity při MÚ v Neratovicích.

nezaměstnanost[32] je (především s ohledem na nízkou kvalifikaci a vzdělání) podstatně vyšší než nezaměstnanost majoritního obyvatelstva.[33] Tuto skutečnost pak někteří Romové řeší podílením se na tzv. šedé ekonomice (především se nechávají najímat na manuální (kopáčské) práce, které nejsou úřadem práce v Neratovicích evidované – tzn. nejsou státem zdaněné a Romové nepřicházejí ani o sociální dávky a podporu). Účast neratovických Romů na černé ekonomice pak není - dle slov terénního pracovníka -nijak zvláště rozšířená[34] - ve městě neexistuje organizovaná prostituce (spíše jen příležitostná), ani žádná rozsáhlejší majetková a trestní kriminalita. Všichni moji respondenti byli v době trvání terénního výzkumu zaměstnaní, popř. to byli důchodci (3) a studenti (2).

Velkým strukturálním problémem města jsou naopak drogy a jejich užívání především mladými Romy. Bohužel se nejedná „jen" o tzv. měkké drogy (kouření marihuany), ale i o pervitin a čichání toluenu. Pracovníci sociálního odboru problém reflektují a zvažují vytvoření nového pracovního místa sociálního pracovníka, který by se drogovou problematikou ve městě zabýval.[35] Mezi mými respondenty si tento problém nejvíce uvědomovala paní J. V., zakladatelka a pracovnice níže detailněji představeného Klubu, který byl původně zamýšlen jako součást protidrogové prevence ve městě. Poté, co tento projekt zanikl, založila v Praze sdružení CČ a problematice drog a kriminality romské mládeže se i nadále věnuje.

V Neratovicích pak kromě sociálního terénního pracovníka pro romské komunity působí ještě pedagogičtí asistenti na základních školách, jedná se především o mladé místní ženy – Romky. Jednou z nich byla (po dva roky) i paní M. B.

Přímo v Neratovicích nepůsobí žádné romské sdružení ani organizace. V sousedních Lobkovicích po tři měsíce fungoval tzv. Spolek neboli Klub (zčásti dotovaný Odborem školství, kultury a sportu, vedený Romkou J. V.), který se zaměřoval na volnočasové aktivity romských dětí (taneční a pěvecké kroužky, práce s internetem). Důvody jeho zániku byly především finanční a vzájemně se z nich obviňují paní J. V.

[32] Srovnej s: Bartáková, H. (2004): Příslušníci romských komunit na trhu práce v perspektivě marginalizace a sociální exkluze, In: *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace*, s.25-65; srovnej s: Sirovátka, T. (2003): Zaměstnanost a materiální podmínky života Romů, In: *Romové v české společnosti*, s. 155-161.

[33] K 31/1-2007 činila míra registrované nezaměstnanosti v okrese Mělník 6, 9 %. *http://portal.mpsv.cz*

[34] Osobní sdělení terénního sociálního pracovníka pro romské komunity při MÚ v Neratovicích.

[35] Osobní sdělení terénního sociálního pracovníka pro romské komunity při MÚ v Neratovicích.

a pan P., vedoucí výše zmíněného Odboru. Klub zanikl na jaře 2007. Několik neratovických Romů se ovšem podílí na vedení a fungování romských sdružení v Praze, kde k nim úřady údajně přistupují vstřícněji.

Společenských událostí (např. plesy a koncerty ve Společenském domě atp.), které ve městě organizuje majorita, se Romové spíše neúčastní a ani jinak (např. organizačně) se na nich nepodílí.

Na jaře 2006 se v Neratovicích konal první romský ples a jeho organizátorem byl neratovický Rom F. G. a paní J. V. Celá akce bohužel neskončila příliš úspěšně: díky téměř nulové propagaci, nezájmu majority[36] a sponzorů, a poměrně vysokým organizačním nákladům (a následně i vstupenkám), se zúčastnilo jen velmi malé množství obyvatel (asi jen 100 – a to včetně organizátorů, muzikantů a čestných hostů z Radia ROTA). Odbor školství, kultury a sportu sice akci podpořil jistými finančními dotacemi, ale i přesto byl celý podnik pro pořadatele značně prodělečný. Druhý romský ples, který byl naplánován na podzim téhož roku, se již neuskutečnil.[37] A další, naplánovaný na 31. březen 2007, byl pak zrušen kvůli demonstraci pravicových radikálů ze sdružení Národní korporativismus. V době psaní této práce ještě stále nebyl určen jeho náhradní termín.

Na první pohled by se mohlo zdát, že romské kulturní, politické ani ekonomické elity v Neratovicích neexistují. Ovšem proniknete-li hlouběji do místního prostředí, brzy se ukáže, že opak je pravdou. Žije zde značný počet romských podnikatelů, hudebníků, ale i několik vysokoškolských studentů a aktivistů, kteří se neformálně snaží o zlepšení životních podmínek místní komunity (především pak v oblasti bydlení a zaměstnanosti). Jejich neoficiálním mluvčím je pan M. D., jeden z mých respondentů.

Celkové klima v Neratovicích a postoje zdejších obyvatel k Romům pak místní terénní sociální pracovník hodnotil v poměru ke zbytku České republiky[38] jako spíše horší a tuto skutečnost odůvodnil mimo jiné skladbou obyvatel města, jejich vzděláním, rozhledem, nedostatkem kosmopolitismu a malou zkušeností

[36] Akce se kromě několika zástupců Městského úřadu v Neratovicích nezúčastnil žádný Nerom. Romy, kteří o plese věděli a měli o jeho návštěvu zájem, pak odradila vysoká cena vstupenek.
[37] Osobní sdělení vedoucího Odboru školství, kultury a sportu MÚ v Neratovicích.
[38] Srovnej s: Frištenská, H. (1999) Interetnický konflikt po roce 1989 s ohledem na soužití s Romy. In: *Romové v české společnosti*, s. 244-266

s multietnickým soužitím.[39] S tímto postojem se (bohužel) z vlastních zkušeností ztotožňuji i já.

Rasismus v Neratovicích existuje – a to ve své latentní i manifestní podobě. Za latentní rasismus lze považovat výše zmíněnou diskriminaci romských žadatelů o pronájem bytu, nevpuštění na diskotéku, i mnohé „soukromé" názory místních obyvatel na Romy. Manifestním rasismem pak souhrnně označuji všechny přímé (slovní i fyzické) útoky vedené proti Romům – k jednomu takovému došlo 11. května loňského roku, kdy skupina neonacistů zaútočila na romské holobyty[40].

Přímo v Neratovicích žijí a „působí" dva aktivní členové Národního odporu (ve věku asi 20 let), několik „starších" neonacistů a přívržencům skinheads (kolem 30ti let) a poměrně značný počet jejich „nástupců". V Masarykově ulici mají dokonce „svoji" restauraci, která se jmenuje Hnízdo.

Naopak místo, kde by se scházeli výlučně Romové, v Neratovicích neexistuje. Dříve tuto funkci plnila restaurace Žebrák v Kostomlatského sadech, ale ta již zanikla. Jedinou restaurací, jejímž vlastníkem je Rom, je tzv. DB - taktéž v Masarykově ulici, asi 300 metrů od Hnízda, ale její klientelou nejsou pouze Romové. S neexistencí výlučně romského podniku se pak většina Romů z holobytů vyrovnává tak, že si nakoupí alkohol v blízké samoobsluze a ten pak popíjejí u svého domu. Romské elity se setkávají a vzájemně navštěvují především v rámci rodin, nejčastěji přímo doma.

Vztahy mezi majoritou a Romy lze z obecného stanoviska jen obtížně popsat. Vzájemné kontakty se spíše udržují jen na úrovni jednotlivců a rodin a proto lze jen stěží vyslovit nějaké obecně platné závěry. Jak jsem naznačila již výše, společenských akcí pořádaných majoritou se Romové zpravidla nijak hojně neúčastní, totéž platí i naopak. Nicméně smíšené manželské svazky jsou v Neratovicích poměrně běžné, ačkoli nejsou dle tvrzení mých respondentů nijak zvláště trvalé povahy.

[39] Osobní sdělení terénního sociálního pracovníka pro romské komunity při MÚ v Neratovicích.
[40] *www.romea.cz/index.php?id=archiv/2006-06/0506*

5. DEKLAROVANÁ IDENTITA NERATOVICKÝCH ROMŮ

První otázka, kterou je nutno si položit a následně se pokusit na ni odpovědět, zní: „Dle jakých indicií, nebo lépe kritérií, lze dedukovat etnokulturní identitu určitého jedince nebo skupiny lidí?“

Zatímco v otázce etnické identity, která je považována za záležitost svobodné volby každého jednice, jsem byla odkázána výhradně na výpovědi mých respondentů, při zkoumání kulturní složky této identity jsem se již mohla opřít o konkrétní „ukazatele“, jakými jsou např. znalost romského jazyka, zvyků a tradic, dějin atp.

Jakkoli je nejen z výpovědí, ale i chování mých respondentů patrné, že etnická a kulturní identita spolu úzce souvisí, z praktických důvodů jsem tuto kapitolu rozdělila do dvou částí: *etnická identita*, při jejímž zkoumání vycházím z dat, která jsem získala výlučně z pořízených rozhovorů s mými respondenty; a *kulturní identita*, jíž jsem zkoumala nejprve na základě výpovědí mých respondentů (kapitola 5. 2) a následně i v průběhu zúčastněných pozorování (kapitola 6), přičemž právě zmíněná pozorování jsem použila jako určitý korektiv či hledisko ke zhodnocení získaných výpovědí (kapitola 7).

5. 1 Deklarace etnické identity

5. 1. 1 Národnost

Většinu rozhovorů s mými respondenty jsem zahajovala souborem otázek, které se přímo týkaly jejich (deklarované) etnické identity.[41]

Jak jsem zmínila již výše, všichni moji respondenti na otázku „Jste Rom?“ odpověděli kladně a v mnoha případech deklarovali i vlastní pocit hrdosti na tuto skutečnost: „Víte, a já pořád trvam na tom, že já v dnešní době, za ty léta, to všecko, já jsem rád, že sem Rom, já se za to nestydim, protože už moje pleť řekne, že nejsem Čech. Já

[41] Výraz etnická identita v textu používám synonymně s termínem národnost

mam český občanství, jo, ale já za to já se nestydim, že já sem Rom, já sem na to hrdej.“[42]

Naopak na otázku „Jakou národnost jste deklaroval/a při sčítání lidu v roce 2001?“ odpověděli jen dva, že romskou – těmito byli pan M. D. a paní A. K.

Pan M. D., který v Neratovicích působí jako neoficiální mluvčí a zástupce místních Romů v jednání s úřady, neskrýval své zklamání nad tím, že jen minimum Romů využilo příležitosti deklarovat svou národnost jako romskou, a zmínil i důsledky, které z této skutečnost plynou - „Tam byl takovej problém s tim sčítáním lidu, že když to vypisovali ty formuláře, pokud jsme to zjišťovali, tak tam nenapsali romský národnosti, napsali slovenský. Já tam mam romskou. Ono bylo by to víc podchycený, víte, a vědělo by se přesně, kolik těch Romů tu je. Jenomže ty, co už jim je po osmnácti, devatenáct a tak dále, no tak ty už maj všicky český občanství, jo, no a oni si tam napísali, že jo, slovenský a českou národnost, nikdo nemá v občance romskou. Oni mají český občanství, tak si tam napsali, že jsou český, že jo, a národnost slovenskou, ne romskou, slovenskou, protože podle rodičů je Slovák, že jo. A tohle, to nemají podchycený ještě do dneska, jo, někdo říká tři sta tisíc Romů je v Český republice, někdo řekne šest set tisíc, pět set tisíc, jo, neni to přesný. Ta jedna chyba byla, že jim to nevysvětlili, a ta druhá chyba, nevim proč, ty Romové, nevim proč, protože já když jsem s nima mluvil s některejma potom už, tak jsem se jich ptal: „Řekni mi, proč tys tam nenapsal, že seš Rom, jo, nebo Romka, proč se za to stydíš?“ Nechtěli, mě hrozně překvapili, takže to neni fakticky zjištěný.“

Paní A. K. pak tento nezájem o deklaraci romské národnosti vysvětlila následovně: „Takhle, u Romůch je ta nevýhoda, že nerozumí tej politice, že nemají zájem. Hodně málo, někteří ano, no, a nechodí k volbam, víte – „Co bych tam dělal? Oni jsou všichni stejný.“ a nejdou tam. Já chodim, ne jako k volbam, byla sem volit, pochopitelně, ale já jsem vždycky v komisi dole na Gymnáziu, už kolik let, takže já už podle toho vim, že kolik Rómy bydlej dole.“

Ostatní respondenti deklarovali národnost českou, což následně zdůvodňovali zpravidla takto: „Já sem napsala to, co mam v občance. Já sem Romka, ale myslim si, že to nemusim nikde utvrzovat jako písemnou formou. To se mně zdá takový, já

[42] M. D.

nevim no, já nemam potřebu svojí totožnost opravdu nějak zviditelňovat na papíře, jo. Já sem se narodila tady, v Čechách, já sem tady vyrostla, chodila sem tady do školy, nikdy sem neměla ve škole problémy, naopak, já sem vždycky vycházela s každým velmi dobře, já si myslim, …“[43]

Většina respondentů se pak více méně shodla, že otázka oficiální deklarace etnické identity pro ně není nijak zvláště důležitá: „Jako todleto s tou národností nebo s tim určením, to nevim, kdo to vymyslel, to je spíš politický, je to asi jedno. Pro život to důležitý neni, já si myslim, že pro život je důležitější zdraví.“[44]

Pan J. S. pak dokonce celou záležitost shrnul jako „výmysl“ romských politických elit, které se snažily ostatní Romy podnítit k deklaraci romské identity, ačkoli tak samy často nečinily: „Já vám to řeknu takle: to s tim přišel pan Ščuka, my se spolu velice dobře známe, protože sme spolu něco dělali, jo, a já mu povídam: „Proč si si nenapsal ty, když si s tim přišel?“ Nenapsal, on, kterej se narodil na Slovensku, a on se narodil opravdu v takový, no, moc špatný rodině, chudá, jo, hrozně chudý lidi, jo, a on jako doved vystudovat, to jako všechna čest, klobouk dolů před nim. Protože on má lékařku za manželku, jo, českou, jo – asi to, možná i její zásluhou, to člověk neví. A my už sme se potom už o tom nebavili, no.“

Následně jsem se mých respondentů dotazovala, zda skutečnost, že žijí v České republice znamená, že jsou Češi. Všichni odpověděli záporně: „Jsem Rom, já Čech nejsem, jsem Rom z Český republiky.“[45] Stejně tak odpověděli i na otázku, zda může být člověk zároveň Čech i Rom: „Ne, já žiju v Český republice, já mam občanství český, ale jsem Rom, ne Čech.“[46]

[43] J. V.
[44] M. B.
[45] J. B.
[46] F. G. - Srovnej s: „Češi mají specifický pohled na českou národní identitu: Češi definují českou národnost dle určitých kritérií jako narodit se v českých zemích a mluvit českým jazykem jako svou mateřštinou – to ovšem nestačí: většina Čechů zastává názor, že narodit se v Česká republice a mluvit česky nestačí, člověk musí mít české rodiče = tautologie: v Čechách narození a česky mluvící Romové nebudou nikdy majoritou považováni za Čechy.“ Holý, L. In: *Fawn, R*. (2001), s. 1211

5. 1. 2 Rom a Cikán

V průběhu vedení jednotlivých rozhovorů jsem téměř výlučně používala termínu Rom a jeho různých jazykových variací. Rovněž všichni moji respondenti hovořili o Romech. Nicméně jak se postupně naše konverzace stávala otevřenější a naše setkání častějšími, nebylo možné si nevšimnout, že čím dál tím častěji ve svých výpovědích používali označení Cikán, ale též Cigán a Romák (tento termín nejčastěji používal romský sociální pracovník).

Nicméně obecně lze říci, že etnonyma Cikán a Rom byla mými respondenty používána jako synonyma a v jejich výpovědích se objevovaly s poměrně vyrovnanou frekvencí.

Na otázku „Kdo je to Rom?" mi bylo nejčastěji odpovídáno: „No, já sem Rom."[47]

Zpravidla stejné výroky přicházely i v odpovědi na otázku „Kdo je to Cikán?".

Svých respondentů jsem se také ptala, jak poznají, že určitý (jim osobně neznámý) člověk je Rom. Zatímco někteří odpověděli: „No, poznam to, to se pozná. Tak i podle barvy, že je snědej, jo."[48], jiní uznali, že i oni občas tápou a váhají: „Třebas jsou lidi, ty Cikáni, kluci, jsou moderní, i starší třebas, když se oblíknou, že jo, a tak dále, to člověk ani neví, že je to Cigán, ale je, jsou i bílí Cigáni, dá se říct, ani my to nepoznáme někdy."[49]

Zvláště zajímavé bylo, že jen dva respondenti (F. G. a M. D.) deklarovali tmavší barvu pleti jako znak, který Romy odlišuje od „bílé" majority, zatímco majorita tento znak zpravidla vnímá a reflektuje mnohem ostřeji a častěji. Na druhou stranu skoro všichni moji respondenti občas použili označení „černí - bílí" ve smyslu my – oni (vy).

Následně jsem se dotazovala, zda existuje nějaký rozdíl mezi Romem a Cikánem. Většina respondentů se shodla na tom, že „Ne, je to stejný. Je to úplně jedno, ono když se to veme, tak je to jedno kopyto. Rom je Cigán a Cigán je Rom, ale je to jedno, pořád ty Romové budou stejný, jo."[50] Všichni si však byli vědomi toho, že termín

[47] J. S. II
[48] F. G.
[49] J. S.
[50] M. D.

„Rom“ je novější a určitým způsobem umělý a nepůvodní: „V čem je ten rozdíl? No, tak my tomu nedáváme žádnou váhu, protože to už potom pak po osmdesátým devátým, nebo jak to vzniklo, že jo, že žádnej Cikán, že jo, že je to Rom. Mně ještě pořád nikdo nevysvětlil, co je to Rom a co je to Cikán. Ono spíš jak to podat, to slovo. To já si myslim jako určitě, že to Rom přišlo zvenku, to si Cikáni jako nevymysleli, že jo, protože já v tom nevidim žádnej rozdíl, vůbec.“[51] M. D. pak na tutéž otázku odpověděl takto: „Rom, to je jako bylaOmánie, že jo, stát a tak dále, no, a oni, tohle zaved Ščuka, tady ta politika, že v jiných státech říkají Rom, Romové. No tak to prosadili, že jo, že už se jim tady nebude říkat Cigán, protože Cigán je slovo jako že cigániš, jako lžeš. Jo, rozumíte, na Slovensku řeknou: „Ty cigániš“. No a tak to prosadili, jo, že Rom je Rom.“ P. S. pak ve své výpovědi zohlednil především pocitovou stránku: „Rom je takový společenský. Je to lepší, hezčí, líp to zní.“

Dva respondenti dokonce uvedli, že slovo „Rom“ sice pochází z romštiny, ale jeho původní význam byl (a je) úplně jiný: „Člověk, chlap, jo, ženská, to ne, to je něco jinýho. Normálně, jako se řekne česky „člověk“. Romale, jo, lidi, no, v množným čísle.“[52]

Na otázku „Vadí vám, když o vás někdo hovoří jako o Cikánovi nebo vás tak označuje?“ odpověděli všichni (kromě F. D.) záporně a shodli se, že důležitější je kontext a způsob, jak mluvčí daný termín použije: „Když mi řekne „Čau Cigáne, co děláš?“ – té jasný, ale jak řekne „Ty Cikáne jeden“, jo, a trošku přitvrdí ten akcent, jo, taky to vyzní jinak, jo, a taky to může jinak dopadnout.“[53]

5. 1. 3 Primordialita

Dále mě také zajímalo, zda se Romem musí člověk narodit nebo zda je možné se jím i stát (např. prostřednictvím (pře)výchovy atd.), jinými slovy, zda je romství jako takové věcí vrozenou (genetika) nebo naučenou (kultura).

[51] J. S.
[52] F. G.
[53] J. B.

K této otázce se moji respondenti vyjadřovali ve dvou zcela protikladných rovinách: první část respondentů (4) odpověděla, že Romem se člověk stát může („Se může stát, jasně, musíte žít jako Cigán. Abyste jako vůbec zjistila, jaký máme zvyky, a tak dále, to všecko, třebas v tom filmu (Roming – pozn. EO) se to pozná, protože Polívka on není Rom, ale vyrůstal u Romů. Takže třebas ten kluk, ten študák, mu říká: „Ty nejseš Rom, co se do toho sereš?" „Chlapče, až ty budeš takovej Rom jak sem já, tak potom budeš Romem, třeba." Je plno lidí, plno bílejch, který vyrůstali u Romů, plno, a chovaj se tak."[54]), druhá část (6), že nikoli – „(O Romovi, který má za manželku Neromku – pozn. EO) Pořád bude gádžovka. Nemůže být Romka, nemůže to jít. Veme si bílou, můj syn měl taky bílou, ale pořád to byla Češka. … Ona je vdaná už asi třicet let s Romem, nebo pětatřicet, umí perfektně cigánsky, ale pořád to není Cigánka, že jo. A nemůže bejt, jak může bejt, když její rodiče byli Češi, že jo.."[55].

Všichni respondenti, kteří vypověděli, že romství je záležitostí kultury, pak také shodně potvrdili, že ho lze i ztratit nebo se ho zbavit: „Jsou taky, viz Horváth, Vlasta (vítěz pěvecké soutěže Česko hledá Superstar 2 – pozn. EO). On je Cigán jako poleno a bude ze sebe dělat, že je něco jinýho než Cigán. Nechce bejt. My sme hráli, kde sme to hráli … v Plzni, tak tam sme se sešli opravdu všichni takový ty lepší hudebníci, že jo, tak se bavíme, normálně, že jo, hrajeme si, kdo příde na řadu, tleskáme, fandíme jeden druhýmu, my se známe léta, že jo. Ne, on musel mít zvlášť šatnu, jo, zvlášť pro jeho kapelu, a když přišel, tak na půl huby: „Dobrý den." S náma se vůbec s nikym nebavil. Tak říkam: „Ty šmejde, ty už si zapomněl, z jaký si cigánský rodiny. Ty hajzle, co si myslíš?"[56]

Stejně tak popsal i M. D. romství svého vnuka F. D.: „Řekneme příklad: můj vnuk studuje vysokou, jo, on chodí s bílou, už asi pět let, šest, ona taky studuje, její máma je ňákou profesorkou nebo co. A on už nemá nic romskýho, on se nekamarádí s cikánskýma klukama, on cikánsky neumí, on mě se ptá, co to znamená, něco, jo, a jeho děti už budou úplně jiný, jo, on už je povede, i ona, že jo, aby ty jejich děti studovaly, to už bude v nich." Přesto se přede mnou pan F. D. deklaroval jako Rom,

[54] J. S.
[55] M. D.
[56] J. S.

ačkoli je pravda, že k této skutečnosti (tj. svému romství) zaujímal ve srovnání s mými ostatními respondenty zdaleka nejvlažnější postoj.

5. 1. 4 Subetnické členění Romů

Další okruh mých otázek se soustředil na téma subetnického členění Romů. Diskuzi jsem zpravidla zahajovala otázkou, zda jsou všichni Romové stejní – na tuto otázku nikdo z mých respondentů neodpověděl kladně: „Ne, je to ovlivněný od rodičů, jo, výchovou. Ty děti za to nemůžou, to já vim, že ty rodiče nepracujou, jo a tak dále, ten základ je od rodičů. A tak bylo a bude.“[57]

Zpravidla všichni dotazovaní sice uvedli, že Romové stejní nejsou, ale tuto skutečnost zdůvodňovali spíše výchovou, vzděláním, domácími poměry atd., ne subetnickým členěním (např. Rumungři – Olaši atd.). Několik z nich v této souvislosti zmínilo degeše: „Cikáni degeši, té špína. Té špína, té bez charakteru, nic neumí a snaží se dělat to, co třebas my umíme, on se snaží, ale ne, aby se šel zeptat, jak se to dělá, on je frajer, on je chytrej a přitom to je blbost, nesmysl, jo, že ví, jak se to dělá, to je kravina. Dělá podvody, aby vydělal peníze. A navíc dneska, jako já sem toho viděl dost, i v dnešní době to vidim občas, když zajdu tam, kde takový Cikáni sou, a oni ještě sou, tam přídete do bytu a tam se nenapijete, vody třeba, špína.“[58]

Pan J. B. uvedl, že Romové v Československu se dělí na „kočovný, maďarský a slovenský“; všichni ostatní pak shodně uvedli, že Romové sice žijí po celém světě, ale nejen, že jsou různě označováni („Protože ono jsou ty, jo, ve Francii jsou třeba ty Sinti, že jo, někde jsou ty Gypsy v tej Anglii, no, někde jsou vlašský Cigáni, Olahové …“[59]), ale i jejich životní styl, podmínky, pověst atd. se značně odlišují: „Hodně Romů, že jo, zůstalo třeba v Maďarsku, v Německu, Polsku, jo, tam v tom Polsku je hodně kočovných Cigánů. Vemte si to, ve Francii, v Anglii a v těchhle státech, Romové maj všechny karavany, prostě nebydlí přímo ve městě, jo.“[60]

[57] M. D.
[58] F. G.
[59] A. K.
[60] J. S. II

Několik mých respondentů se dále vymezilo vůči Olachům (které hodnotili značně negativně – viz kapitola 5. 1. 8), ale toto vymezení použili především k osvětlení příčin komplikovaných vztahů s majoritou.

5. 1. 5 Volba partnera

Smíšená manželství (partnerství) jsou v Neratovicích poměrně častým jevem: „Můj syn první měl Češku manželku, támhle taky jeden má Češku. Ono už se to taky trošku jako míchá. Z jedné strany je to dobře, ale z druhé strany to nevydrží, nevydrží, to je ta povaha jiná.“[61]

Jak jsem uvedla již v úvodu, všichni moji respondenti mají (nebo měli) romské rodiče, žádný z nich nepochází ze smíšeného svazku. Naopak celá polovina respondentů žije s partnerem (partnerkou) neromského původu (tzn. ani jeden z jeho / jejích rodičů není Rom), přičemž pan M. D., v současné době dvojnásobný vdovec, měl dokonce 2 neromské manželky (nyní žije s romskou družkou) a paní J. V. měla bývalého manžela i současného druha Neromy. Vzdělanostní úroveň těchto partnerů pak zhruba odpovídá vzdělanostní úrovni mých respondentů.

Zatímco např. manželé J. B. a M. B. shodně vypověděli, že by Neroma za partnera nechtěli, paní J. V. naopak tvrdí, že si nedovede představit společný život s Romem: „Já bych nechtěla Cigána za chlapa ani omylem. Žádnýho. My bysme si nerozuměli. No já bych s Cigánem jako nemohla žít, protože my máme vžitý takový určitý podmínky a Cigán neschrbí hřbet a já, protože sem vychovaná, asi je to proto, že sem nejstarší jako dcera narozená, a že mam takovou tu ňákou svojí zodpovědnost a asi sem i dost hrdá, takovej hrdopych, takže jako neuhnu jen tak. Já sem to viděla u mýho táty a od tý doby jako vim, že nechci Cigána za manžela. Hlavně bych nemohla asi studovat, to je to, nemohla bych pracovat nebo nemohla bych dělat to, co chci. Nejde o vztahy, protože ty sou nádherný, naopak, ty sou, rodiny, to už je zas něco jinýho. I když já s timhletim mým mužským, ten je taky pro rodinu, jo. Jsou víc

[61] F. G.

ty Romáci pro rodinu, opravdu hodně pro rodinu. I když v dnešní době už je to taky asi stejný, jo, už sou tak asimilovaný, že už neni asi moc velkej rozdíl."
Zajímavým námětem případného dalšího výzkumu by pak mohlo být téma etnokulturní identity jedinců pocházejících ze smíšených manželství (partnerství) – dcery paní J. V. a synů M. D.

5. 1. 6 Vztah romských elit a ostatních Romů v Neratovicích

Na otázku, zda v Neratovicích existuje romská komunita, odpověděli všichni dotazovaní záporně: „No, už ne. Já když sem pracovala tady v restauraci, ve Skleníku, já sem tam pracovala asi šest let, tak za mnou chodili, my sme tam pracovaly dvě Cigánky, a za náma chodili vždycky jako rodiny různý, že si s náma pokecaly, takový jako vtipy, občas se tam třeba hrálo na kytaru na tý terase, to bylo takový příjemný, opravdu, že dřív se lidi scházeli i v těch restauracích, jo, že si zahráli karty nebo hráli fotbal nebo to, ale dneska, prostě, dneska se každej od všeho jakoby distancuje a nikdo s nikym nechce mít nic společnýho, každej má svých problémů strašně moc."[62]
Většina respondentů pak datovala zásadní změny vztahů mezi místními Romy počátkem devadesátých let 20. století: „No, zpátky sedmdesátý, no, sedmdesátý léta, tak tady nás bylo, já nevim, baj voko, štyrysta, pětiset Cikánů v Neratovicích, a vesměs, když ještě žili ty starý, naše rodiče, jo, tak tady žila vlastně jedna rodina, jo, když to tak vemu dohromady. Potom se to začalo přistěhovat po Revoluci z Prahy, jo, a odněkud jinud, že jo, a tak dále a tak dále a já teď ani nevim, kolik nás tady je."[63]
Moji respondenti pak neratovické Romy, mezi něž se sami přirozeně počítají, před nimiž se nijak neuzavírají (moji respondenti např. k sebeoznačení nikdy nepoužili termínu „elity" a ani jinak nedávali najevo, že se cítí být někým jiným nebo někým víc než ostatní Romové v Neratovicích, přesto bylo možné z jejich výpovědí určitý odstup vypozorovat) , a které zpravidla všechny alespoň zběžně znají, hodnotí ve

[62] M. B.
[63] J. S.

srovnání se zbytkem České republiky (především pak v komparaci s Prahou a Mělníkem) spíše lépe: „Tady v Neratovicích si myslim, že je spousta Romů jakoby vzdělanejch, inteligentních, těch starousedlíků, že chtěli, aby z jejich dětí něco bylo, když to teda nemohlo být z nich, protože na to neměli peníze jejich rodiče, nebo museli hlídat svý mladší sourozence, aby rodiče jejich mohli pracovat, že jo, tak do nás spíš vštěpovali takový to vzdělání, hodně se učit, což jako tady u tý mojí generace, možná i ta starší generace, jako je to vidět, jo, protože zase už na těch našech dětech je to vidět.“[64] Totéž vypověděl i pan J. S.: „Tady ty Neratovice sou na hrozně vysokánský úrovni, už jen proto, že tady byla Spolana, ta nás živila.“

Velké rozdíly ovšem všichni z oslovených dělají mezi tzv. starousedlíky (tj. těmi, kteří ve městě žijí už alespoň dvacet a více let) a nově příchozími Romy z Prahy, kteří jsou údajně odpovědní za všechny problémy (drogy, kriminalita, nedostatek bytů atd.) ve městě: „To sou Pražáci, co to sem přitáhli. Protože se začali kamarádit s těma našema klukama, že jo, „Pojď, deme do Prahy, pojedeme na Hlavák, dej si to, té dobrý“. V tý Praze přeci jenom, tam ty děcka žijou úplně jinak, já to vim, já tam mezi nima sem. Oni si teda jako myslej, že to tady není nic závažnýho, ale je to tady závažný, jako opravdu, je to tady hrozný. Jo, že děti kouřej nebo si daj támhle krabicový víno v parku, jo, to máme za sebou určitě všichni, jo, ale tydlety, to je něco jinýho …“[65]

Ačkoli moji respondenti uznávají, že v Neratovicích existuje diskriminace při přijímání do zaměstnání, problémy s bytovou politikou a dokonce i otevřený rasismus atd., přesto se všichni více méně ztotožňují s názorem paní J. V., že „tady si za spoustu problémů můžou některý hodně sami, no. Tady jako, nebo ne jenom v Neratovicích, že jo, to je všude, to je snad celorepublikový.“

Vzhledem k tomu, že jsem v této práci vycházela pouze z rozhovorů s tzv. elitami, mohu jen stěží kompetentně posoudit, jak jsou tyto elity přijímány a hodnoceny ostatními Romy ve městě. Nicméně se pokusím (na základě tří rozhovorů s Romy, které jsem uskutečnila před tímto samotným výzkumem, a na základě neformálních

[64] M. B.
[65] J. V.

rozhovorů s několika dalšími jedinci) o alespoň určité obecné zhodnocení jejich pověsti.

Ačkoli všechny své respondenty souhrnně označuji termínem romské elity, jejich elitnost nevychází z jednoho konkrétního a společného zdroje. Zatímco manželé J. B. a M. B. a pan F. G. bývají mezi ostatními Romy (nejen elitními) obdivováni za ekonomické úspěchy, kterých dosáhli, a které jsou patrné a většině Romů v Neratovicích známé (podnikají přímo ve městě), paní J. V. a pana M. D. oceňují především pro práci, kterou vykonali pro místní Romy (volnočasové aktivity pro děti, kulturní akce, zajišťování kontaktů s úřady atd.), rodině pana J. S. pak vděčí za vynikající kulturní renomé romských hudebníků atd. Naopak poměrně rozporuplnou pověst má díky svému povolání (policistka) paní A. K. O panu F. D. pak většina neratovických Romů sice ví, z jaké rodiny pochází, a že studuje vysokou školu, ale žádné zvláštní pověsti ani obdivu se proto netěší (pravděpodobně také kvůli svému nízkému věku a relativně minimálnímu přínosu a významu, které jeho studijní úspěchy pro místní Romy mají).

5. 1. 7 Vzájemné vztahy romských elit

Všichni moji respondenti se vzájemně osobně znají, nicméně intenzitu ani vřelost jejich vztahů a kontaktů nelze popsat jako stejnou. Zatímco ekonomické elity (J. B., M. B., F. G.) se nejlépe znají a nejčastěji navštěvují právě zase jen s elitami ekonomickými (ne nutně jen romskými a jen v rámci Neratovic), stejné poměry panují i u elit kulturních (J. V., J. S., J. P., J. S. II, M. D.) – ani jejich přátelské a další vztahy s okolím pak samozřejmě nejsou omezeny jen na kontakty a osoby zde zmíněné – např. paní J. V. má mnoho přátel i mezi pražskou kulturní elitou, rodina pana J. S. mezi romskými hudebníky po celé České republice i mimo ni atd. Paní A. K. má dle vlastních slov nejvíce přátel mezi svými bývalými spolužáky z Policejní akademie a kolegy-policisty, zpravidla Neromy, totéž platí o panu F. D., který se zase nejčastěji stýká se svými přáteli-studenty z Právnické fakulty v Praze.

Zatímco všichni moji respondenti hodnotili činnost a práci ostatních, o nichž věděli, že jsou taktéž mými respondenty, výlučně kladně, a sami mě upozorňovali na mnohé význačné osobnosti v Neratovicích i vzdálených městech, k romským politickým elitám, které v ČR působí na „celostátní úrovni" se vyjadřovali vyhýbavě až negativně, přičemž zdůrazňovali především fakt, že těmto „politikům" nedůvěřují. Například pan M. D., jenž sám měl určité osobní zkušenosti s politickou činností, hodnotil činnost Svazu Romů takto: „Tady byla romská politická strana, tady byl Svaz Romů, tady bylo, to se rozpadlo. Nevim, jestli vám něco říká, kdo to byl Ščuka, on je teďka tajemníkem v tej světovej komisi. Já byl u něj, já jsem to dotoval úplně všechno, jenomže peníze žádný, šli jsme tenkrát do voleb jako Romové, ten Svaz, že jo, Romů, šli do voleb s Klausem a dostali tenkrát asi třiadvacet milionů … on si nechal postavit pěknej barák a nechal to napsat na … takhle, u Romů nesměj přijít k penězům. U Romů jak se dostane k penězům, takhle, k státním penězům, neumí hospodařit, je to špatný."

Když jsem požádala pana J. S., aby zhodnotil činnost romských politických elit v České republice, chvilku přemýšlel a poté mi se smíchem vyprávěl tuto příhodu: „Jak je Bikev, taková vesnice, no, tak sme s bráchou chvíli podnikali a hledali sme lidi do práce. No a někdo řek: „Tak děte do parlamentu … Ty nevíš, kde je parlament? Tak já tam s váma zajedu, pojďte." Když sme přijeli do tý vesnice, jo, tak tam byl velikánském barák, tři nebo čtyři vchody to asi má, pětipatrovej, takovej bordel, taková špína, svinstvo, ty lidi, ty děti … Povídam: „Co to je?" A on: „Té ten romskej parlament."

Moji respondenti dokázali jmenovat desítky Romů po celé České republice, kteří se dokázali ve svém oboru prosadit, za hlavní problém ovšem zpravidla považovali skutečnost, že „i když máme v řadach, já nevim, lékaře, všechno možný, veškerý ty profese důležitý, není jich moc vidět."[66]

[66] J. S.

5. 1. 8 Vztahy romských elit k majoritě

Majoritní obyvatelstvo České republiky tvoří dle názoru mých respondentů Češi, které oni mezi sebou často označují jako gadže nebo *bílé*: „Když mluvíme mezi sebou, tak říkáme „gadžové". Gadžo, to je Čech."[67]

Názory dotazovaných se ovšem začaly odlišovat v bodě, kdy jsem je zpětně požádala o definování termínu „gadžo". Zatímco někteří (3) tvrdili, že „slovo gadžo je výraz pro Neroma"[68] – tj. pro jakéhokoli člověka, který není Rom, bez ohledu na jeho státní příslušnost nebo původ, ostatní (7) pojem definovali jako synonymum pro Čecha (v jednom případě i pro Slováka) a pouze pro něj, a na otázku, zda je např. Němec gadžo, odpověděli, že „není, protože neni odsud, že jo, nepatří sem jako do Český republiky."[69]

Zajímavé byly také odpovědi na mou otázku: „Jsem gadžo?" Všichni moji respondenti nejprve jednomyslně odpověděli: „Ano", stejně jako pak neopomněli jednoznačně dodat: „Ty jsi Eva"[70]. Takže zatímco při prvním setkání a rozhovoru jsem byla gadžo, postupně se ze mě stávala konkrétní osoba se jménem, o níž už moji respondenti pak jako o gadžovi nemluvili ani mezi sebou. Stejně tak jmenovitě označovali všechny ostatní gadže, které osobně znali nebo s nimi měli nějakou (ne nutně pozitivní) zkušenost.

Ačkoli většina mých respondentů dále hodnotila vztahy mezi Romy a Neromy v Neratovicích jako „normální"[71] nebo „docela dobrý"[72], téměř všichni se zde osobně setkali s nějakou formou diskriminace: ať již v osobní nebo i profesní rovině, ve slovní či fyzické podobě.

Nejvíce hovořili o diskriminaci na úrovni státní správy a institucí. Jako diskriminační někteří (především pak kulturní elity) také popisovali postupy a jednání Městského úřadu a jeho pracovníků: „Tady nás neberou vážně. Taky se už dlouho snažíme

[67] J. S. II
[68] P. S.
[69] F. G.
[70] J. S. II
[71] J. B.
[72] A. K.

dosadit na úřad i nějakého svýho člověka, jo, ale tady to prostě nejde."[73] Paní J. V. pak kritizovala především neochotu místního Městského úřadu spolupracovat a podílet se na prevenci kriminality v regionu a podpořit projekty volnočasových aktivit romských dětí a mládeže: „Tady jich bylo dost, ze začátku, který udělali tu Romskou občanskou iniciativu, jo, a opravdu něco dělali pro Romáky, jezdili s nima na zájezdy, jo, ale tady to prostě brzdí ten Úřad. Tady seděj komoušové, prostě ty, a přes ně vlak nejede, takže ty lidi už ani nemaj chuť něco dělat, že jo. Ale ono to fakt nemá cenu se tady o něco pokoušet. Já můžu napsat sebelepší projekt, já nevim, já můžu mít nápad, kterej prostě předčí všechny nápady, ale ne. Jak tam prostě zdůraznim, že je to pro Romy, a pro děti a pro sociálně slabý … Oni prostě nechtějí pomoct, nemají zájem. Tady ale nepomůžou ani ostatním. Co se třeba dívam na nějaký to přidělování dotací, tak tady dostane akorát tak plavečák, kulturák, staďák. Ale třeba o to zrušení Klubu se dost zasadili i ty lidi v Lobkovicích, jo, že nechtěli, že se báli, že tam chodí hodně dětí, je to taková vesnička, jo, kde bydlí takový ty bohatší, nebo oni si myslej, že sou bohatší, že jo, že maj baráček, tak si myslej bůhvíco nemaj. A pak přišli s tou peticí, že nechtěj, abychom tam byli a pak se to teda zavřelo, no."[74]

Rovněž skutečnost, že v termínu, na který byl s tříměsíčním předstihem ohlášen plánovaný II. romský ples, Městský úřad povolil údajně ekologický pochod Národního korporativismu, se na vzájemných vztazích mezi organizátory plesu (J. V., F. G. a rodina J. S.) a Městským úřadem nijak pozitivně nepodepsala.

Jiný respondent, pan J. S., pak kritizoval především fakt, že ačkoli místní Romové usilovali o obsazení uvolněné pozice terénního sociálního pracovníka někým z vlastních řad, místo nakonec získal Čech a student T. M.

Pan J. S. byl jedním ze zájemců o tuto pozici, kterou několik let předtím neformálně vykonával: „Nemoch sem pochopit, aj to nemůžu dodneška pochopit, že jak – chraň pánbůh, já proti tomu klukovi nic nemam – je to mladej kluk, ještě dělá školu, myslim, že jo, jak on může teda dělat romskýho koordinátora? To jsem nemoch pochopit. Copak on ví, zná naše zvyky? On nás studoval nebo něco? On je, nebo jak on může rozhodovat o nás, nebo jak on může posuzovat, jak já nelžu? Já, já můžu

[73] J. S.
[74] J. V.

posuzovat, že on lže, ale tamten lže nebo tamten, nebo že mluví pravdu, protože já je znam tady, já je znam všechny, zhruba, takže asi vim, co a jak. Jo, a já sem tůdlecto dělal zpátky, já sem to dělal asi tři roky tady v Neratovicích, a tady sem řešil veškerý věci, co se týče škol, kultury a tak dále, jsem to tady všecko dělal, pracoval sem, to se můžete zeptat P. (tj. ředitele Správního odboru – pozn. EO). A když hledali toho koordinátora, tak sme tam byli, já sem dostal doporučení a tak dále. Ano, samozřejmě, protože já to tady znam, a ten městskej úřad si postavil hlavu, že to nebude dělat žádnej Cikán, že to bude dělat bílej, kterej tomu prostě absolutně nerozumí. Kdo za nim pude? Kdo mu řekne pravdu? Já bych chtěl vidět toho vola, kdo za nim příde. Nepříde nikdo, ale za mnou? Tady se netrhly dveře. Ja mam ty klientský papíry, všechno, každém problém zapsanej, jestli se to vyřešilo nebo jestli je to v pokračování nebo co sem udělal a tak dále. Mam takovej štos toho. Ne, a tak sem na to zanevřel a s městkým úřadem nechci mít nic společnýho, končim. A já když teď něco chci, tak si radši odskočim do Prahy, za svýma známýma, že jo, a tam se to udělá, ne tady."

Většina mých respondentů měla všeobecně za to, že ke špatnému obrazu Romů přispívají především obyvatelé romských ghett (jmenovali např. mostecký Chanov), kteří nechtějí pracovat a podílejí se na kriminalitě. Jeden respondent uvedl, že k negativní pověsti Romů přispívají hlavně Olaši, jejichž chování je pak následně generalizováno jako vlastní všem Romům v České republice: „Ty kočovný Cigáni po těch vesnicích, co prodávají vždycky a tak dále, ošidí, řeknou, že je to zlato, není, a tak anebo jedna s nim mluví a druhá krade, jo, oni neřeknou tady byli olašský Cigáni, oni řeknou: „Cigáni tu byli." V hospodě, když se popere jeden Cigán s někym, tak automaticky se řekne: „No, Cikáni se tam prali." Ne, že se tam pral jeden člověk, ale Cikáni, jo. A to je to."[75]

Všem mým respondentům pak velmi záleželo na tom, jak je majorita (nejčastěji reprezentovaná jejich sousedy, přáteli, spolupracovníky atd.) vnímá a hodnotí – „Mně se třeba líbí tady kolem nás jak bydlej ty Češi tady, ty bílý, jo, oni neřeknou:

[75] M. D.

„Pane S., já jsem viděl (nebo viděla) vaše kluci“ třebas, ale „Já jsem viděla naše kluky v televizi“. Té skvělý, naše kluci.“[76]

[76] J. S.

5. 2 Deklarace kulturní identity

5. 2. 1 Mentalita

K tématu romské mentality jsem se s většinou mých respondentů dostala tak nějak oklikou a to zpravidla přes otázku „Existují nějaké rozdíly mezi Romy a Neromy?" Jen jeden respondent zmínil fyzické odlišnosti jako je např. barva kůže a tři uvedli, že všechny rozdíly postupně mizí: „No, tak dneska ty Romové, ty mladý Romové, to už je dneska stejný, ty už se všechno naučili jako ty Češi, jo. Studie ne, pochopitelně, vzdělání, tam je to hodně nízký u těch Romů, jo."[77] Další dva respondenti se pak spokojili s konstatováním: „Jo, rozdíly tam sou."[78]

Téma romské mentality paní J. V. ilustrovala na následujícím příkladu: „Rozdíly tam jako sou, sou. Já to můžu posoudit, já to vidim, já mam bratra, to je Cigán jak poleno, že jo, a tenhleten muj mužskej (Nerom – pozn. EO). Takže tam ty rozdíly sou viditelný. Chování, nemůžu říct úcta k rodičům, protože ten muj mužskej tu úctu tam teda má opravdu, asi je to taky tim, odkud je, odkud pochází, on je z Moravy, tam zase ty lidi sou jiný, jo. A tady záleží na povaze, no. Takže rodina, pak peníze. Ten chlap v tý romský rodině se cejtí bejt tím, že má takovou zodpovědnost za tu rodinu, a on musí vydělávat ty peníze, a když žena vydělá víc, tak to je pro něj ponižující, jo, urážející. A tady v tom smíšeným je to zase spíš lepší, protože já tomu chlapovi dokážu, že já si taky umim vydělat, na sebe. Kdežto Cigán to nebere, že si na sebe umim vydělat."

Paní J. V. pak dále také reflektovala svou vlastní emancipaci od této tradiční mentality: „Tam je to prostě, já nevim, no … u *nás* je to takový divný. Ženská dostane přes držku, když si to zaslouží a je to. To na mě by si asi nemoch dovolit žádnej chlap, protože já sem taková emancipovaná, jo, že bych mu to dvakrát vrátila. Ale u těch takovejch, nechci říct primitivních, jo, tam ty tradice tak ňák pořád platí, jo."

[77] F. G.
[78] M. B.

Vztahy mezi manžely (a vnějším světem) pak A. K. popsala takto: „Spíš takovýto jako chodit mezi lidi, no, že ten Cigán jde s tou svojí ženou kamkoliv, ale ten gadžo už tolik moc ne. Tak do restaurace na večeři, no, je takovej míň společenském, jo."
Tři respondenti pak uvedli, že hlavní rozdíl je v chování a vztazích mezi dětmi a rodiči a v důrazu na rodinu a příbuzenské svazky, které obecně považovali za hlavní hodnotu a normu chování. Např. P. S. tento svůj názor doložil následovně: „Mě teda ten Horváth (tentýž Horváth, o němž již výše hovořil J. S. – pozn. EO) zarazil tim, že žádnej by Cikán tohleto neudělal, žádnej, že on byl v pořadu Natoč to, ne, v Neváhej a toč a Hrubeš se ho ptal, jaký má jako vzdělání a jestli je profesionální muzikant a tak dále a „Co rodiče?" Jo, a on: „No, tak můj táta se snaží bejt muzikant, on si to myslí." Takhle strašně shodil svýho tátu, svojí mámu, jo, žádnej Cikán by tadyto neudělal. Když už bych se já měl bavit v televizi o svých rodičích, já bych teda řek pravdu, ale i tak je dam vejš, jsou to rodiče."
M. D. pak tento pocit vzájemné odpovědnosti a solidarity rozšířil následovně: „Víte, v čem jsou lepší Romové? Když budou sedět čtyry, pět Romů v hospodě a v životě neviděli Roma, ten bude sedět jinde, a někdo ho tam urazí, napadne, tak všecky vstanou, i když ho v životě neviděli, tak se ho zastanou. U Čechů je to obráceně, nezajímá jich to. Když Cikán chytne Čecha a dá mu tam přes držku a tohle, ty jenom koukaj a ticho. A tohle se Cigánovi nemůže stát, aby seděli ty Cikáni a koukali, jak ho tam třeba ty Češi bijou, to v životě ne, to skočej, všechny se ho zastanou - i když ho v životě neviděli, nemluvili s nim, ale viděj, že je to Cigán."

5. 2. 2 Jazyk

Všichni moji respondenti (s výjimkou F. D.) hovořili plynule romsky a pokud měli děti, i je jazyku učili (s výjimkou J. V.): „No a já sem to vždycky chtěl a moje manželka taky, že když my umíme, nás to rodiče naučili, tak chceme taky, aby naše děti taky mluvily romsky, že jo."[79] Komunikačním jazykem v rodinách mých

[79] J. S.

respondentů je pak většinou čeština i romština (opět s výjimkou rodin J. V. a F. D.), přičemž jejich alternace je zpravidla situační.

Většina mých respondentů navíc přiznala, že romštinu používají i jako určitý tajný kód, kterému majorita nerozumí: „Já taky s bábou bavíme se doma česky, jo, ale když něco takle deme, no tak já jí to česky neřeknu, jo, já jí řeknu cigánsky. Já jí nebudu říkat třeba, příklad: jo, pudem někam spolu do krámu nebo někam, tak já jí neřeknu česky: „Ne, abysi něco sebrala“, rozumíte, příklad, já jí řeknu cigánsky.“[80]

Většina respondentů si zároveň uvědomovala, že romština jako jazyk každodenní komunikace je ve velkém ohrožení, a to především proto, že většina mladých Romů ji zná pouze pasivně nebo dokonce vůbec: „No, ale ty rodiče, se divim, proč s nima nemluvěj doma romsky. Protože někam přijdou mezi Romy a bavěj se romsky a oni nerozumějí, že jo, ty děti nejsou k tomu vedený, neučej je rodiče. A to je ta chyba, právě, jo.“[81] K témuž konstatování dospěl i M. D.: „Tak tady, můžu vám říct tolik, že hodně mluví češtinou. Někteří neumí (romsky – pozn. EO). Starší ne, ty mladý, ty co jsou třeba osmnáctiletý, sedmnáctiletý. Ale rozumí. Rozumí, když budete na něj mluvit, tak rozumí jo, ale neodpoví, odpoví vám česky. Protože ty rodiče s nima nemluví doma cigánsky, víte? Ty rodiče s nima doma mluví česky, ve škole česky, no a té ta chyba. Protože ta cigánština počítam za padesát, sto let vymizí. Protože ty děti, který teď chodí do školy, nebudou umět, oni taky nebudou se svýma dětma mluvit cikánštinou, že jo.“

Pan F. G. pak viděl a popsal přímou souvislost mezi mizením romského jazyka a oslabováním romské identity jako takové: „Když vemete dítě, třeba pětiletý, jo, a optáte se: „Co seš ty – Rom nebo Čech?“, tak kouká na vás a neřekne „Rom“, řekne „Čech“. Už z tý školy, že jo, chodí do školy, do první třídy, on neví, že je Rom. Oni ho romsky neučej ty rodiče doma, jenom česky je učej, aby prostě se nepletli v tej škole.“

[80] F. G.
[81] J. B.

5. 2. 3 Zvyky

Vzhledem ke skutečnosti, že všichni moji respondenti žijí již mnoho let trvale usídleni ve městě a lze je považovat za zcela integrované, byla jsem zvláště zvědavá, zda ještě dodržují nějaké tradiční romské zvyky, pověry atp.

Vědomí vlastních kulturních kořenů a vliv tradice byly nejzřetelnější v hudebnické rodině J. S. On i oba jeho synové se profesionálně věnují tradiční (i moderní) romské hudbě, píší texty a zpívají v romštině, pan J. S. pak navíc vystupuje i v tradičních kostýmech romských muzikantů. Oba jeho syny lze pak považovat za jakési průkopníky symbiózy tradiční romské hudby a moderního hip hopu v České republice. Rodina navíc udržuje velmi živé vztahy se svými „tradičnějšími" příbuznými na Slovensku, často je navštěvuje a účastní se i společných rodinných oslav: „Muj bratranec si vzal právě ze Slovenska ženu, takže sme tam byli na svatbě, to byla krásná svatba, 150 lidí, v kostele to měli, moc hezký to bylo."[82]

Poměrně živý zájem o tradici panoval i u paní J. V., v jejímž sdružení CČ tráví děti velkou část času zpěvem a hraním romských písní nebo i tanečním vystupováním.

Naopak nejvíce vzdáleni romských zvykům a tradicím byl pan F. D. a paní A. K. – myslím, že tuto skutečnost lze do značné míry vysvětlit prostředím, v němž se pohybují, a lidmi, s nimiž se stýkají.

Zatímco staré tradice původních slovenských Romů (např. velké svatby, proslulé cikánské pohřby, křtiny atd.) v Neratovicích již zanikly nebo postupně zanikají, což je vzhledem k délce pobytu mých respondentů v prostředí, které se tak významně liší od místa původu jejich předků pochopitelné, můžeme konstatovat, že vznikají nové, které byly ve své většině přejaty od majoritní společnosti a zpravidla se od nich ani nijak zvláště neodlišují.

[82] J. S.

5. 2. 4 Původ a dějiny

Pouze dva z deseti mých respondentů se narodili na Slovensku, ale rodiče a předci všech deseti pocházejí z východoslovenských osad.

Když jsem se dotazovala po hlubších kořenech Romů, většina z mých respondentů zmínila Indii („Z Indie, říkají, z těch států tam, jo, se to rozešlo po celý Evropě, té tisíce let, že jo, ale ty kořeny pocházejí odtamtud, jo. No, a záleželo, kam který rod šel, kde zakotvil, na východ, na západ, proto jsou Romové na celým světě, jo.“[83]), jen pak J. B. vykládal původ Romů takto: „Podívejte se, Romové před dvoutisíc let přijeli hodně z Rumunska. Rumunsko jako dneska Rumunsko stát byl Romů. Oni si to nechali vzít, Rumunsko, to bylo Romů, jo, tam bylo devadesát procent Romů a nechali si to vzít, jo, teď je to už rozházený po celym světě.“

M. D. ke společnému indickému původu všech Romů poznamenal, že samotné konkrétní místo původu (tj. Indie) pro něj není ani zdaleka tak důležité jako skutečnost, že Romové existují po celém světě a on se s nimi může prostřednictvím společného jazyka snadno dorozumět: „Neni, neni, pro mě neni důležitý, já sem rád, dneska už nejezdim tolik, ale když jsem někam přijel, do nějakého státu a sešel sem se s Romama, tak sem byl i hodně rád, že sem se s nima sešel, chtěl jsem vědět jejich, no jak mluví, jo. A v Maďarsku taky třeba jinač mluví, ale krásně se dorozumíme, jo. Já nemusim se třeba učit jazyky, no, vždycky potkáte, v každym státě potkáte Romy, v každym státě.“

Svých respondentů jsem se také dotazovala, zda znají dějiny Romů. Všichni bez výjimky připustili, že ne a zpravidla neprojevili o toto téma žádný další zájem. O jakési dílčí shrnutí dějiny vlastní rodiny se pokusil jen pan J. S.: „Děda měl baráček, jo, byl hudebník, velice kvalitní, vydělával muzikou, po válce vydělávali s tátou spolu, potom se přestěhovali sem do Prahy, tady už začali psát na psacím stroji, a už todlecto, a už začali číst knížky, chodit do knihoven, a tak, začali se vzdělávat, ty děti naše, od nás hodně lidí má vysokou školu ekonomickou, todlecto, jo, policajti, moje neteř, mýho bratra dcera, už udělala státnice, už je bakalář, teď dělá zástupce náčelníka tady, ale chtějí jí na Mělník zpátky, teď si chce ještě nějakou nástavbu, chce

[83] F. G.

bejt magistra, že jo. Když já si to promítnu v hlavě ty začátky, co bylo na tom Slovensku, co já si pamatuju, a co je dneska, to byl opravdu velkej skok. Ale to je pořád málo.“

6. ŽITÁ IDENTITA NERATOVICKÝCH ROMŮ

V průběhu jednoho roku (jaro 2006 – jaro 2007) jsem v Neratovicích (a v Praze) navštívila několik kulturních a rodinných událostí, z nichž jsem následně čerpala (převážně zúčastněným pozorováním a vedením neformálních rozhovorů) empirická data, která měla určitým způsobem potvrdit nebo vyvrátit ta, jež jsem získala na základě výše citovaných a analyzovaných rozhovorů.

První akcí, kterou jsem navštívila v dubnu 2006, byl koncert pražského „hip-hopera" Radka Bangy alias Gipsyho v neratovickém klubu Anakonda. Klub v centru města navštěvuje především místní mládež – a jak se později ukázalo, téměř výlučně neromská. Majitelé podniku jsou rovněž Neromové a „vyhazovač" u vstupu otevřeně připustil, že „ty (Romy – pozn. EO), co se mi nezdaj, sem moc nepouštim." Soudě podle počtu přítomných Romů – návštěvníků klubu (asi 2) se mu jich nezdálo asi dost.

V lednu 2007 jsem navštívila Klub J. V. v Neratovicích - Lobkovicích. Zařízení sestávalo ze tří místností, menší kanceláře pro paní J. V. a ostatní vedoucí kroužků, velké místnosti, v níž probíhala většina tanečních a pěveckých kroužků, a ještě jedné menší místnosti, v níž byly umístěno několik starších školních lavic s možná ještě staršími počítači. Vybavení celého Klubu bylo sice poměrně prosté a sestávalo zpravidla ze starších kusů nábytku a elektroniky, ale bylo bezvadně čisté a všechny místnosti byly vymalovány příjemně tlumenými barvami a vyzdobeny veselými dětskými obrázky.
Zájem (nejen romských) dětí o kroužky byl podle všeho obrovský: v době mé návštěvy bylo přítomno asi 20 dětí (z toho asi 1/4 neromských) ve věku 6 – asi 14 let a právě probíhal taneční kroužek a děti (oblečené do tradičních kostýmů) s velkým zápalem nacvičovaly taneční vystoupení, s nímž měly později vystupovat v jakési soutěži. Hudba a text, na něž skladbu nacvičovaly, byly rovněž romské (a ačkoli podle slov paní J. V. ani polovina přítomných romských dětí romsky nejen nemluvila, ale ani pasivně nerozuměla, na význam slov a textů se často se zájmem

dotazovaly). Komunikace mezi dětmi a paní J. V. i mezi dětmi navzájem však probíhala výlučně v českém jazyce. Taneční kroužek se konal vždy dvakrát týdně a trval hodinu - nebo spíše měl trvat hodinu – jakmile po více než hodině paní J. V. oznámila, že je čas končit, začaly děti prosit o prodloužení. Jak mi později jedna ze zúčastněných dívek řekla: „Stejně nemam doma co dělat."

Podle slov paní J. V. do Klubu chodilo na různé kroužky více než 100 dětí. Všechny kroužky byly bezplatné, přičemž paní J. V. počítala s finanční podporou Městského úřadu a romského koordinátora pro Středočeský kraj, té se jí (a v důsledku hlavně dětem) ovšem nedostalo. Proti Klubu pak navíc začali protestovat i obyvatelé tamější vilové čtvrti a ten byl po několika měsících uzavřen.

Paní J. V. události kolem Klubu popsala takto: „Já sem začala v Praze a říkala sem si, proč mám svý schopnosti, protože jako vim, že sem schopná, dělat něco pro pražský děti, když já sem vlastně rodák, já sem narozená tady, takže mi to bylo líto, že prostě tam pro ty pražský děti seženu absolutně všechno a tady … Tak sem to tady zkoušela, jo, jako můj plán se jim líbil, sem udělala jakoby roční plán aktivit, ale když se začíná, tak ty peníze prostě sehnat nejdou, prostě sem musela vytáhnout z kapsy hodně peněz, opravdu moc peněz. A Úřad mi prostě dal dotaci pět tisíc, na ten Klub, no. Já sem platila nájem a služby vyšší, než to, co mi dali. Když sem je žádala o nižší nebo o symbolickej nájem tak, jak je to v Praze, tak prostě se mi vysmáli úplně do ksichtu, jo. Já sem prostě do toho vrazila svoje peníze s tim, že ty dotace nějak pudou a zaručil se mi teda romskej koordinátor, že mi podpoří na grantový komisi na Středočeským kraj, že mi tam podpoří nějakej projekt, tak sem teda s tím do toho šla, no. Jenomže pan koordinátor pro Středočeskej kraj si buduje svojí cestu, ten je jinak založenej než na sociální činnost, ten je spíš na politiku, takže to bylo pasé, no. Tak sem to v květnu vzdala, říkam, to už bych se nedoplatila. Já třeba vim, že pražská koordinátorka toho dělá pro Romáky strašně moc, jako opravdu, v Praze. A tadydlecten člověk prostě nic neřeší, on má dvě oblíbený města a na ostatní kašle.

Dětí je tady hodně a nemaj kam chodit. Nemaj, protože do pionýráku nebo do toho domu dětí a mládeže, na to nemaj, aby si platili měsíčně nějaký ty kroužky, jo, choděj děti tady na kroužky, jo, nemůžu říct, že nechoděj romský děti někam do, na nějaký kroužky, ale ty rodiče na to prostě nemaj, aby těm dětem platili. A tak se těšili

strašně, že tam teda budou mít svůj Klub, moc hezky sme si to tam udělali, bylo to pěkný. Pak teda mě srazili takový ty odezvy jako, že tam budeme léčit feťáky pražský, že nechápou takovou věc, že jako protidrogová politika není jenom v Praze, ale že ta prvence je i tady zapotřebí, protože ty děti tady jedou všichni, ty adolescenti, to prostě nemůže říct nikdo, tak jak tady tvrděj, že tady ty Romové nejsou, protože si nenapsali, tak budou tvrdit, že tady nejsou ani ty feťáci."

V květnu 2007 jsem pak navštívila sdružení CČ v Praze a měla tak možnost porovnat (nejen) vybavenost obou zařízení: byla na první pohled nesrovnatelná – sdružení sídlí v novostavbě asi deset minut chůze od metra, je vybavené novým nábytkem a drahou elektrotechnikou, a na nedostatek dotací si dle slov J. V. nemůže stěžovat – i když jak vzápětí dodává: „Jako ideální to není nikde, jo, těch peněz není nikdy dost, ale lepší, to jo, to to tady je určitě."
Celková atmosféra je však stejně příjemná a přátelská jako v Klubu. V době mé návštěvy zrovna probíhala výuka hudební teorie (P. S., který se ve sdružení rovněž angažuje jako vedoucí několika kroužků, právě děti vyučoval notové zápisy) a podle všeho si ani sdružení CČ na nezájem ze strany dětí rozhodně nemůže stěžovat - několik dětí do něj dokonce dojíždí až z Neratovic. Kromě tanečních a pěveckých kroužků, se ve sdružení věnují i divadlu, malování a kreslení a výuce práce s počítačem.

Aniž bych znala stanoviska Městského úřadu v Neratovicích a jeho důvody, proč projekt romského sdružení volnočasových aktivit pro děti nepodpořil (stejně jako proč nevyšel místním Romům vstříc v otázce romského terénního pracovníka, kterého si chtěli vybrat z vlastních řad, nebo proč povolil neonacistický pochod městem ve stejný den, kdy se zde měl konat romský ples atd.), mohu říci jediné: je to veliká škoda – a to především proto, že hlavní překážkou jakýchkoli aktivit v tomto případě není (tak jako na mnoha jiných místech v České republice) nezájem ze strany samotných Romů, ale právě naopak – nezájem ze strany majoritních úřadů.

V březnu 2007 jsem byla zrovna na návštěvě u paní J. V., když podle všeho zcela nečekaně (tuto skutečnost usuzuji např. i z toho, že mi předtím paní J. V. vyprávěla o svých plánech na víkend a o návštěvě se nezmínila) přijeli na návštěvu její příbuzní ze Slovenska. A ačkoli jsem s paní J. V. byla zrovna uprostřed rozhovoru a její partner v koupelně něco opravoval za asistence jejího bratra a jeho syna, návštěva byla přijata velmi vstřícně a srdečně a nikdo se ani nepozastavil nad tím, kde se tam bere, a že se předem neohlásila. Celkem přijelo 6 osob – sestřenice paní J. V. s manželem, jejich dvě menší děti a ještě matka a sestra této sestřenice. V bytě 2 + kk bylo najednou 11 lidí. Ačkoli jsem okamžitě nabídla, že rozhovor ukončíme a domluvíme se na náhradním termínu, paní J. V. mě usadila mezi své příbuzné a šla připravovat kávu, přičemž její partner a všichni muži – včetně nově příchozího - pokračovali v koupelně v opravách.

Jak jsem usuzovala z překotnosti, hlasitosti a bouřlivosti vyprávění (a jak mi později paní J. V. potvrdila), příbuzní se již dlouho neviděli. Všichni příchozí hovořili slovensky a poměrně často se uchylovali i k romštině, paní J. V. k nim hovořila výlučně česky a několikrát mi dokonce přeložila, co říkali – možná proto, aby jim naznačila, že nerozumím a bylo by tedy vhodnější, aby hovořili slovensky. Tématy hovoru byla především rodina, příbuzní, životní situace, zaměstnanost, vztahy s okolím (sousedy) atd.

Asi po půl hodině se vrátila dcera paní J. V. (15 let) s kamarádkou a obě byly okamžitě vyslány na nákup surovin k přípravě občerstvení. Po dalších asi 15 minutách jsem usoudila, že by bylo vhodné nechat rodinu o samotě, dopila jsem kávu a odešla, přičemž jsem se při odchodu s paní J. V. dohodla, že se zastavím v neděli dopoledne.

Následující den jsem v deset hodin ráno zazvonila na dveře bytu paní J. V. a otevřela mi její teta. Jak bylo patrné, návštěva, ač původně neplánovaná, se protáhla. Nakonec jsme s paní J. V. rozhovor dokončily o týden později.

V květnu 2007 jsem se dále zúčastnila oslavy 70. narozenin pana M. D., kterou jeho rodina pořádala na rodinné chatě s velkou zahradou v Neratovicích - Libiši. Vzhledem k tomu, že pan M. D. má z dvou předchozích manželství 3 syny, kteří již

mají rodiny - a i tyto rodiny už často mají rodiny, dále také k tomu, že i družka pana M. D. má 4 děti, které již samy mají děti a všichni dohromady mají hodně dalších příbuzných a přátel, sešlo se toho sobotního odpoledne více než 50 lidí. Já jsem byla mezi přítomnými jediný Nerom, který nepatřil do rodiny (jinak jsem mezi nejbližšími příbuznými pana M. D. napočítala 3 Neromky a 1 Neroma).

Samotná oslava začala asi ve dvě hodiny odpoledne a údajně se protáhla do nedělního rána (já sama jsem odcházela asi ve tři hodiny ráno a zábava zdaleka ještě nebyla u konce – dokonce i většina nejmenších dětí byla ještě vzhůru).

Pozvaní hosté se začínali sjíždět zhruba ve dvě hodiny, přičemž nejbližší rodina byla na místě již od rána a pomáhala s přípravami občerstvení. Všichni přišli slavnostně oblečeni, muži zpravidla v oblecích a ženy v šatech, popř. sukních a halenkách, dokonce i malé děti měly většinou bílé košile nebo šaty. Na zahradě byly rozestavěné stolky, židle a lavice, uprostřed byla připravena hranice na večerní táborák. Každý z příchozích přinesl oslavenci dárek (jak jsem si mohla všimnout, z asi osmdesáti procent se jednalo o alkohol) a rychle se zapojoval do zábavy. Lidé se zpočátku bavili spíše ve skupinkách, ale jakmile dorazili i poslední hosté a oslavenec pronesl poděkování, že se všichni sešli, začalo se společně vyprávět a hrát na hudební nástroje (dva hosté si s sebou přinesli housle a dva kytaru), několik párů si i zatančilo a všichni se bavili se všemi.

Navzdory tomu, že několik přítomných příbuzných (např. dva synové pana M. D. a dále jak jeden syn pana M. D. se svým vlastním synem) bylo v době konání oslavy zrovna „rozhádaných" a údajně se např. ani na veřejnosti již několik let (ve druhém případě měsíců) nezdravili, na oslavu přišli a svá nepřátelství zde nijak nedávali znát – jeden druhému se vyhýbali, ale kdybych o sporech od pana M. D. a pana F. D. předem nevěděla, zajisté bych si ničeho nevšimla.

Hosté se mezi sebou bavili česky i romsky, ale byla-li jsem do nějakého hovoru přímo zapojená i já, mluvili výhradně česky. Obecně lze říci, že romsky se bavila především nejstarší přítomná generace a romsky se i zpívalo, ale čeština převažovala.

Celá oslava plynula uvolněně a přátelsky a dá se říci, že nedošlo k žádným událostem, které by navozenou atmosféru nějak narušily. Většina hostů se vzájemně

bavila poměrně hlučně, ale velmi srdečně a otevřeně, vyprávěly se staré příběhy a historky, zpívalo se.

V průběhu oslavy mi tak bylo dáno poznat, že tzv. romský důraz na rodinu a příbuzenská pouta není jen prázdná (resp. vyprázdněná) fráze, a že ačkoli moji respondenti již nedodržují skoro žádné původní tradice a nemladší generace často ani nehovoří romsky, romská rodina ve své původní podobě a se svými tradičními charakteristikami stále žije. Neumím sice podchytit a jmenovitě popsat, v jakých konkrétních ohledech byla tato rodinná sešlost jiná ve srovnání s těmi mnoha dalšími, kterých jsem se sama, často v rámci vlastní rodiny zúčastnila, ale k tomu, abych tuto jinakost pocítila mi stačilo prvních pár hodin: romský cit pro (často nejen nejbližší, ale i širší) rodinu je jiný než ten náš, „gadžovský" – a neváhala bych říci, že je mnohem silnější, opravdovější a upřímnější.

Stejně tak romština, o níž se obecně hovoří jako o mizejícím jazyku, se ve mnou vyslechnutých hovorech (ale i písních) objevovala poměrně často a spontánně – např. nikdy jsem si nevšimla, že by se někdo, kdo zrovna hovořil romsky, uchyloval k češtině, aby tak hledal potřebné výrazy, pro něž by v romštině neznal (nebo neexistovaly) ekvivalenty.

7. ZÁVĚR

Jak jsem naznačila již výše, při poznávání a analýze etnické identity mých deseti respondentů jsem byla odkázána pouze na jejich deklarace, které nebylo možné nijak ověřovat a verifikovat. Naopak při analýze kulturní identity jsem si určité výpovědi mohla alespoň částečně ověřit zúčastněným pozorováním – především pak deklarovaný důraz na rodinné hodnoty a vazby, zájem o vlastní kulturu (především hudbu) a její rozvoj, snahu o zlepšení životních podmínek neratovických Romů (hlavně dětí) a znalost romštiny. Jak je zřejmé, provedená pozorování výpovědi mých respondentů plně potvrdila a oproti původním očekáváním se neobjevily ani žádné rozpory mezi deklarací a žitou praxí. Tato skutečnost mohla být na druhou stranu silně ovlivněna i krátkodobostí a spíše útržkovitou povahou mých pozorování, která tak nutně nabyla povahy pouhých postřehů. Práce je tak z velké většiny postavena na výpovědích mých respondentů, které nebylo možné verifikovat jinak než kladením kontrolních otázek, o což jsem se také v průběhu našich opakovaných rozhovorů snažila.

Přesto, že jsem vycházela z výpovědí pouze omezeného vzorku respondentů, lze na základě analýzy jejich deklarací a částečně i chování dospět k určitým závěrům, které ovšem nelze nijak generalizovat nad rámec uvedeného vzorku.

Deklaraci etnické identity většina mých respondentů přikládala jen malý nebo žádný význam a nebylo pro ně nijak rozporné deklarovat českou národnost a zároveň pociťovat hrdost na své romství, které nejčastěji definovali kulturně (nikoli etnicky nebo fyziologicky) a odvozovali ho od romské mentality, jazyka, kultury a zvyků.

Jak se nicméně záhy ukázalo, romština a romské kulturní tradice jsou v lokalitě výzkumu buď na ústupu, nebo již zcela vymizely. Otázkou pak zůstává, zda a jak tato skutečnost ovlivňuje romství jako takové, které tak zdánlivě přichází o hlavní pilíře, z nichž vyrůstalo a o něž opíralo svou existenci a trvání.

Neměli bychom ovšem zapomínat, že romství, stejně jako jakákoli jiná identita, není jednou a provždy pevně daným faktem, ale dynamickým jevem, konstruktem, který se vyvíjí v čase a podléhá vlivu svého okolí. Viktor Sekyt tuto skutečnost popsal následovně: „Proměny romství probíhají pomalu přes mnohé generace. Některé

prvky romství změnám vzdorují, jiné jsou labilnější. (…) Vývoj posledních let ukazuje, že celá řada prvků romství, které jsem v této souvislosti uvedl, se u některých v českých zemích žijících romských rodin oslabuje až ztrácí, aniž by se současně ztratilo romství těchto rodin. Romství, jak jsem ho popsal, odráží současný stav. Je podmíněno historií, je modifikováno zemí, ve které se uplatňuje, a je měněno dobou. Romství utváří Romové, ale na jeho utváření se podílí i situace, jaká je v majoritní společnosti."[84]

Ačkoli tedy Romové opouštějí mnohé tradice a zvyky, které si jejich předkové přinesli z východoslovenských osad, ačkoli již nejmladší generace Romů zpravidla nemluví romsky a ačkoli proces integrace do majoritní společnosti potlačil i řadu dalších svébytných rysů tradiční romské kultury a obsah romství se tak neustále proměňuje, romství jako takové přetrvává a nadále určuje identitu mnoha lidí - Romů.

Všichni moji respondenti si byli svého romství dobře vědomi a přijímali jej (až na F. D., jehož postoje k vlastní identitě byly nejvíce rozporuplné) kladně, někteří dokonce s hrdostí. Přesto žádný z mých respondentů nedokázal romství jednoznačně charakterizovat – jejich výpovědi odkazovaly spíše k romské mentalitě, soudržnosti, zájmu o rodinu, tedy k jevům, které se sice ukázaly být pro Romy velmi důležité, ale pro romství jako takové relativně nepodstatné. Moji respondenti se jednoznačně neshodli ani na skutečnosti, zda je romství záležitostí krve nebo výchovy.

Na základě vedených rozhovorů jsem dále dospěla k závěru, že se zhruba polovina mých respondentů k romské identitě nejen hlásí, ale rovněž ji i aktivně buduje – ať již kulturní (opět především muzikantskou) nebo komunitní (tj. lokální politickou) činností.

Etnokulturní identita mých respondentů byla tedy nejen živá, ale i reflektovaná a aktivně budovaná a podle všeho je její dominantní složkou právě část kulturní (romství jako kulturně definovaná identita). Tato identita pak bývá vymezována nejčastěji v opozici k identitě české, resp. „gadžovské" („Jsem Rom, já Čech nejsem, jsem Rom z Český republiky."[85]).

[84] Sekyt, V. (2004) In: Romové: kulturologické etudy, s. 195 a 216
[85] J. B.

Romské starousedlické elity se v deklarativní rovině nevymezují vůči jiným subetnickým a sociálně vymezeným skupinám Romů. Naopak, snaží se deklarovat svoji etickou identitu spíše v supraromské rovině. Přesto výchozí sebeohraničující dichotomie v jejich postojích zůstává přítomna. V kontextu obrany obrazu Roma před očima majoritní společnosti pak připisují problematičnost „těm druhým" Romům.

Na druhou stranu se všichni moji respondenti identifikovali s Českou republikou (ne jako Češi, ale jako Romové, její stejně plnohodnotní obyvatelé: „No, tak můj domov po těch šedesáti letech je v Neratovicích, že jo, v Český republice žiju. Nemůžu říct, já nevim, Slovenskou republiku, že jo, protože tam jsem byl do deseti let, jo, ale šedesát let sem tady. No, a slovensky ani neumim, jo, rozumim, jo, ale já se za Slováka ne, neberu, že jo."[86]), kterou dokonce často přímo označili jako svůj domov. Stejná silná byla jejich identifikace s regionem, tj. s Neratovicemi.

Většina mých respondentů se pak také ztotožnila nejen s Romy v celé České republice („A můžu říct, že se známe Romáci jako vůbec po celý Republice, že víme, kdo kam patří, jo."[87]), ale někdy i za hranicemi (především pak rodina J. S., u níž lze jisté kosmopolitní sklony, vzhledem ke zcestovalosti a mezinárodním kontaktům jejích členů, očekávat, a pan M. D.) a na celém světě. Na druhou stranu se pak celých osm z nich poměrně ostře vymezilo v rámci Neratovic vůči nově příchozím Romům z Prahy a v rámci České republiky vůči Romům z Prahy, Mělníka, Ústí nad Labem a Mostu – lze se ovšem domnívat, že tato distance byla míněna spíše sociálně než regionálně.

[86] M. D.
[87] J. V.

8. BIBLIOGRAFIE

Barany, Z. D. (1994): Living on the Edge: The East European Roma in Postcommunist Politics and Societies. In: *Slavic Review*, Vol. 53, No. 2, s. 321-344.

Barth, F. (1969): *Ethnic Groups and Boundaries* (Introduction, s. 9-38). Boston. Little, Brown and Company.

Bittnerová, D., Moravcová, M. a kol. (2005): *Kdo jsem a kam patřím?* Praha. Sofis.

Bourdieu, P. (1998): *Teorie jednání*. Praha. Karolinum.

Cooper, B. (2001): We Have No Martin Luther King. In: *World Policy Journal*, Vol. 18, No. 2, s. 69-78.

Denzin, L., Lincoln, Y. (2000): *Handbook of Qualitative Research*. London. Sage.

Fawn, R. (2001): Czech Attitudes towards the Roma: „Expecting More of Havel´s Country?" In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 53, No. 8, s. 1193-1219.

Gmelch, S. B. (1986): Groups That Don´t Want In. In: *Annual Review of Anthropology*, Vol. 15, s. 307-330.

Guy, W. (1975): Ways of Looking at Roma: The Case of Czechoslovakia. In: *Gypsies, Tinkers and Other Travellers*. (1998). London. Academic Press.

Hancock, I. (1991): The East European Roots of Romani Nationalism. In: *The Gypsies of Eastern Europe*. (1991). New York. M. E. Sharpe, Inc.

Hancock, I. (1997): The Struggle for the Control of Identity. In: *Transitions.* Vol. 4, No. 4, s. 36-44.

Hendl, J. (2005): *Kvalitativní výzkum.* Praha. Portál.

Hroch, M. (2005): Národ jako kulturní konstrukt? In: *Lidé města*, Vol. 3, No. 17, s. 7-38.

Jakoubek, M. (2004): *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha. Socioklub.

Jakoubek, M., Hirt, T. (2004): *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň. Nakl. Aleš Čeněk.

Jakoubek, M., Poduška, O. (2003): *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno. Doplněk.

kol. (1999): *Romové v České republice*. Praha. Socioklub.

Murphy, R. F. (1999): *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha. SLON.

Navrátil, P. a kol. (2003): *Romové v české společnosti*. Praha. Portál.

Nedelsky, N. (2003): Civic Nationhood and the Challenges of Minority Inclusion: The Case of the Post-Communist Czech Republic. In: *Ethnicities*, Vol. 3, No. 1, s. 85-114.

Říčan, P. (1998): *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha. Portál.

Scheffel, D. Z. (2004): The Roma of Central and Eastern Europe. In: *Reviews in Anthropo logy*, Vol. 33 , No. 2, s. 143-161.

Silverman, C. (1988): Negotiating „Gypsiness": Strategy in Context. In: *Journal of American Folklore*, Vol. 101, No. 401, s. 261-275.

Silverman, D. (2005) : *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava. Ikar.

Stewart, M. (2005): Čas Cikánů. Brno. Barrister & Principal.

Szaló, C., Nosál, I. (2003): *Mozaika v re-konstrukci*. Brno. Masarykova univerzita.

Szuhay, P. (1995): Constructing a Gypsy National Culture. In: *Budapest Review of Books*, Vol. 2, No. 3, s. 111-120.

Šatava, L. (2001): *Jazyk a identita etnických menšin*. Praha. Cargo Publishers.

Šimíková, I., Vašečka, I. a kol. (2004): *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace.* Brno. Barrister & Principal.

Šišková, T. (2001): *Menšiny a migranti v České republice*. Praha. Portál.

Uherek, Z. (2006): Etnická minorita a její manifestace. In: *The Central European City as a Space for Dialogue?* (2006), s. 102-106.

Ulč, O. (1969): Communist National Minority Policy: The Case of Gypsies in Czechoslovakia. In: *Soviet Studies*, Vol. 20, No. 4, s. 421-443.

Willems, W. (1998): Ethnicity as a Death-Trap: the History of Gypsy Studies. In: *Gypsies and Other Itinerant Groups*. (1998). New York. St. Martin´s Press.

Williams, P. (1982): The Invisibility of the Kalderash of Paris: Some Aspects of the Economics Activity and Settlement Patterns of the Kalderash Roma of the Paris Suburbs. In: *Urban Anthropology*, Vol. 11, No. 3-4, s. 315-344.

Williams, P. (2003): *The Gypsy World*. Chicago. The University of Chicago Press.

Elektronické zdroje

http://www.aaanet.org

http://www.neratovice.cz

http://www.romea.cz

http://www.romove.radio.cz

Záznamy z přednášek

Mgr. Yasar Abu Ghosh: Antropologie a Romové (FHS UK, 2006)

Prof. PhDr. Leoš Šatava: Etnické menšiny v Evropě (FHS UK, 2005-2006)

9. PŘÍLOHY

Příloha 1: *Seznam otázek jako podklad k položízeným rozhovorům*

Téma: ***Etnokulturní identita neratovických Romů a její prezentace***

Položízené rozhovory s představiteli romských elit v Neratovicích

I. Osobní data informátora

Jméno a příjmení
Pohlaví
Věk
Stav
Původ: místo narození a jeho demografická charakteristika
(místo narození rodičů + rok příchodu do ČR/Neratovic)
zdůvodnění odchodu z původního místa bydliště
zdůvodnění výběru neratovické lokality
Délka pobytu v Neratovicích (rok příchodu)
Pořadí generace (v rámci informátorovy rodiny) žijící v ČR
Adresa
Nejvyšší dosažené vzdělání
Povolání
Manžel/ka: jméno, věk, původ, zaměstnání
Děti: počet, jméno, věk
Další členové domácnosti: počet, jméno, příbuzenský status, věk

II. Etnická identita (národnost) respondenta

Pozn.: *Odpovídejte prosím pouze na základě svých vlastních názorů a zkušeností, tj. nesnažte se mluvit za všechny Romy a nevědomky tak opakovat známé teze a stereotypy*

Co podle vás označuje termín „národnost"?
Může člověk v průběhu života svou národnost změnit/nechat si změnit?
Kdo/co určuje národnost konkrétního člověka?
Je národnost totéž jako státní příslušnost? V čem se liší?
K jaké národnosti (etnické příslušnosti) se hlásíte? Kým se cítíte být? Proč?
K jaké národnosti jste se přihlásil při sčítání lidu v roce 2001?
Jsou-li odpovědi na poslední dvě otázky různé: Proč?
Jak byste se představil v cizině?
Jste Čech?
Jsou/byli vaši rodiče Češi?
Je váš/e manžel/ka Čech/ška?

Jsou vaše děti Češi?
Jsou všichni vaši příbuzní Češi?
Jste Rom?
Jsou/byli vaši rodiče Romové?
Je váš/e manžel/ka Rom/ka?
Jsou vaše děti Romové?
Jsou všichni vaši příbuzní Romové?
Jste Cikán?
Jsou/byli vaši rodiče Cikáni?
Je váš/e manžel/ka Cikán/ka?
Jsou vaše děti Cikáni?
Jsou všichni vaši příbuzní Cikáni?
Může být Rom Čech a naopak?
Je pro vás (a vaši identitu) důležitější vaše romství (to, že jste Rom) nebo země, v níž žijete (ČR)?
Jste na své romství hrdý, stydíte se za něj nebo k němu zaujímáte spíše neutrální postoj?
Proč si myslíte, že se někteří Romové prezentují jako Češi?
Stydí se za své romství nebo spíše neporozuměli termínu „národnost"?
Rozumíte tomuto postoji? Dokázal byste ho vysvětlit?

III. Romové

Kdo je to Rom?
Jak poznáte, že je určitý (cizí) člověk (např. na ulici) Rom?
Čím se odlišuje od ostatních lidí, co (jaké rysy) ho charakterizuje? (mentální i fyzické)
Které vlastnosti jsou pro Romy typické?
Které rysy Romy naopak necharakterizují: co Rom nedělá, neříká/neměl by dělat/říkat atd.?
Jak byste charakterizoval klasické romské hodnoty (to, na čem záleží)?
Existuje něco jako „pravý (skutečný, ideální) Rom"? Jak byste ho popsal?
Co podle vás znamená být Romem?
Plyne z romství nějaký závazek/povinnost (něco (ne)činit)?

Jsou všichni Romové stejní? Proč?
Čím se liší?
Co mají společné?
Považujete Českou republiku za svůj domov?
Kdo v ČR zastupuje romské zájmy (Rom nebo gadžo)?
Daří se mu / jim to?
Jak hodnotíte jejich činnost?

Žijí Romové jen v České republice? Kde ještě žijí?
Jak si Romové mimo ČR říkají? Jak jim říkáte vy?
Znáte některé z nich osobně?
Co s vámi (českými Romy) mají společného?
Jaké rozdíly mezi vámi a nimi existují?
Co o nich víte?
Mluví romsky? Je to stejná romština jako ta „vaše"?
Existuje nějaká vlastnost nebo rys, která spojuje všechny Romy v ČR / na světě?
Pociťujete sounáležitost s ostatními Romy (nejen českými)? S kterými? S kterými ne? Proč?
Jak se to projevuje?
Existuje romský národ?

Tvoří všichni Romové světa jeden národ? Co je spojuje? Co je rozděluje?
Co to pro ně znamená?
Jak se existence tohoto národa projevuje? Ovlivňuje např. nějak váš život?
Považujete se za součást tohoto národa?
Existuje nějaká osoba, která má právo hovořit / rozhodovat za všechny Romy u vás doma / v Neratovicích / v ČR / na světě?
Co si myslíte o slovenských Romech? Mají s nimi čeští Romové něco společného? Co? V čem se liší?
Máte na Slovensku nějaké příbuzné? Stýkáte se s nimi? Proč?

Víte o nějakých výhodách, které by pro vás vyplývaly z toho, že jste Rom?
A nevýhodách?
Znamená skutečnost „být Romem" něco jiného pro muže a pro ženu? Co? Jak se to projevuje?

Znáte nějaké dělení Romů na podskupiny? Prosím popište ho.
Jaká jsou hlavní kritéria tohoto dělení?
Co si o tomto dělení a jeho významu myslíte?
Znáte historické důvody tohoto dělení?
Jaké jsou vzájemné vztahy těchto podskupin a proč?
Dokážete členy těchto různých skupin rozeznat? Jak?
Jak se člověk stane členem některé z těchto skupin: musí se do ní narodit nebo lze členství v ní nějak získat? Jak?
Může člověk přejít z jedné skupiny do druhé?
Jsou někteří z nich tzv. „praví Romové"?
Patříte vy osobně do některé z těchto skupin? Do které?
Chtěl byste do některé z nich patřit?
Žijí v Neratovicích Romové, kteří patří do některých z těchto skupin?
Znáte vy osobně někoho, kdo do některé z těchto skupin patří? Projevuje se to nějak v jeho chování nebo způsobu života?

Kdo to jsou „Rumungři"? Co je charakterizuje? Existují v ČR? Znáte nějaké?
Kdo to jsou „Olaši/Vlaši"? Co je charakterizuje? Existují v ČR? Znáte nějaké?
Kdo to jsou „Degeši"? Co je charakterizuje? Existují v ČR? Znáte nějaké?
Kdo to jsou „Sinti"? Co je charakterizuje? Existují v ČR? Znáte nějaké?
Kdo to jsou „Manušové"? Co je charakterizuje? Existují v ČR? Znáte nějaké?

Co podle vás znamená slovo „Rom"? Kdy a jak vzniklo?
Znáte původní význam tohoto slova?
Má toto slovo nějaký význam v romštině? V češtině? Jaký?
Jaký je váš vztah k označení „Rom"?
Co si pod tímto pojmem představujete?
Ztotožňujete se s ním nebo znáte jiný, který vás (a vaši identitu) vystihuje lépe?
Víte, odkud Romové pocházejí nebo jak vznikli?
Znáte nějaké významné romské osobnosti? Které?
Myslíte si, že Romům hrozí zánik? Proč?
Znáte (popř. dodržujete) některé romské tradice? Znáte jejich význam?
Učíte je i své děti?
Jak moc jsou tyto tradice pro současné Romy (hl. mladou generaci) důležité? Uveďte prosím příklady.

Vznikají v současnosti nějaké nové romské zvyky, které lépe odpovídají novému životnímu stylu Romů?

Jak byste charakterizoval (své) romství, pocit (prožitek) romství?
Je romství vrozené nebo se dá získat (např. naučit, vychovat k němu)?
Dědí se romství po předcích (rodičích)? Je dítě Romů automaticky Rom?
Jaký vliv má na vaše romství skutečnost, že žijete v ČR?
Změnila se podle vás podoba a význam romství s tím, jak se proměnil životní styl Romů?
V jakém časovém horizontu a jak?
Jaké byly rozhodující momenty a vlivy, které tuto změnu vyvolaly?
Jak tuto změnu hodnotíte? Proč?

Mluvíte romsky? (*Ne:* Proč? Mrzí vás to? Chtěl byste umět? A naučit to své děti?)
Je romština vaším mateřským jazykem? (*Ne:* Jaký jazyk je vaší mateřštinou?)
I čeština (popř. slovenština)?
Je česká romština stejná jako slovenská? Jakou z nich mluvíte vy?
Je pro vás znalost romštiny důležitá? Proč?
Umí/uměli romsky vaši rodiče?
Mluví/mluvili romsky vaši rodiče?
Umí/hovoří romsky váš/e partner/ka? Děti (vnoučata)? Proč?
Hovoří romsky vaši vrstevníci?
Jakým jazykem běžně hovoříte doma, s přáteli atd.? Proč?
Používáte doma, popř. v hovoru s jinými Romy, romštinu? Proč?
Hovoříte romsky na veřejnosti?
Kdy/v jakých situacích a s kým hovoříte romsky?
Rozumíte romsky? Jak dobře?
Je pro to, aby byl Rom Romem znalost romštiny důležitá?
Může být pro Roma znalost romštiny výhodná? Proč? V jaké situaci?
Když se Nerom naučí romsky, stane se tak Romem?
Mluví Rom a Nerom stejně česky?

IV. Neromové

Jakým termínem označujete Neromy? Co tento termín znamená?
Znáte i další výrazy k jejich označení? Jaké? Co znamenají?

Kdo je to Čech?
Jaké rysy podle vás charakterizují Čecha?
Jaké jsou rozdíly mezi Čechy a Romy?
Jsou tyto rozdíly důležité? Proč?
Co mají Češi a Romové společného?
Jsou tyto společné rysy důležité? Proč?
Může se Čech stát Romem? Jak?

Kdo je to gadžo?
Co znamená slovo „gadžo“? (v romštině)
Co je pro gadže charakteristické? Jací jsou? Proč?
Jsou gadžové zlí? Nebo spíše hodní?
Kolik gadžů znáte?
Je gadžo vždy bílý?

Jsem já (EO) gadžo?
Jsou vaši neromští přátelé a sousedi gadžové? Proč?
Jak o nich mluvíte, když ne jako o gadžích?
Když není bílý člověk gadžo, co je? Jak se tím stane?
Je slovo „gadžo“ urážka?
Jsou Češi gadžové?
Jsou všichni Češi gadžové? Kdo ne a proč?
Kdo není gadžo? Uveďte příklady. Proč?
Znamená gadžo a Nerom totéž?
Znamená gadžo a Čech totéž?
Znamená gadžo cizinec? Proč?
Kdo je to pro Romy cizinec?
Mohlo by slovo „gadžo“ Čecha urazit? Proč?

V. Romové a gadžové

Znají Romové gadže dobře?
Co na nich obdivují? Co na nich mají rádi?
Čeho se u nich bojí? Co na nich rádi nemají?
Který rys gadžovského chování je pro Romy nepochopitelný?
V čem byste se chtěl gadžům podobat?
V čem ne?
Co Romové umí nebo znají lépe než gadžové? Proč?

Znají gadžové Romy?
Myslíte si, že gadžové znají Romy takové, jací ve skutečnosti jsou?
Jací Romové ve skutečnosti jsou?
V čem se gadžové ohledně Romů mýlí? Jak si myslíte, že tyto názory vznikly?
Co si myslíte, že si gadžové o Romech myslí?
Záleží vám na tom, co si gadžové o Romech myslí a říkají?
Je třeba mít se před gadži na pozoru?

Jak vnímáte a hodnotíte současné vztahy mezi Romy a gadži obecně? Proč?
Jak vnímáte a hodnotíte současné vztahy mezi Romy a gadži v Neratovicích? Proč? Buďte konkrétní, uveďte příklady.
Převažují ve vašem případě pozitivní, negativní nebo neutrální zkušenosti s Čechy?
Jsou vztahy mezi gadži a Romy konfliktní? Jaké jsou?
Jaké jsou podle vás hlavní problémy a kde vidíte jejich původ.
Jak byste tyto problémy řešil?
Došlo ve vzájemných vztazích také k nějakým zlepšením? K jakým?
Jsou Romové vždy ti, komu je neprávem ubližováno nebo někdy ublíží i Romové gadžům? Můžete uvést příklady?
Kdo si myslíte že Romům nejvíce „kazí pověst“? Proč?

Co vám vadí na Češích v jejich přístupu k Romům? (vycházejte z vl. zkušenosti)
Co si myslíte že vadí Čechům na Romech. Proč?
Jsou Češi k Romům nespravedliví? Proč? Jak?
Důvěřujete gadžům?
Důvěřujete gadžům více než Romům?
Máte mezi gadži přátele? Buďte prosím konkrétní.

Pamatujete si ještě jak jste se seznámili?
Jak často se stýkáte?
Jak trávíte společný čas?
Měl byste rád více takových přátel?
Vyhledáváte jejich společnost? Buďte prosím konkrétní.
Přátelíte (stýkáte) se spíše s Romy nebo s Neromy?
Myslíte si, že tyto vzájemné styky mezi Romy a Neromy mohou mít nějaký pozitivní přínos? Jaký? Proč?

Jsou gadžové bílí a Romové černí?
Jaký vztah máte ke své barvě pleti?

Může být Rom zároveň Čech? Proč?
Máte v příbuzenstvu nějakého gadže? Koho? Jaké s ním máte vztahy?
Co znamená označení „český Rom"?
Může se Rom stát Čechem? Proč? Jak?
Může se Rom stát gadžou? Jak?
Jak se může Rom zříci/zbavit svého romství? Znáte někoho, kdo tak učinil? Proč?
Může Roma jeho romství zbavit někdo jiný (např. jako trest). Znáte nějaký takový příklad?
Může se pak nějak ke svému romství vrátit?
Kdo a jak určuje, zda je nějaký člověk Rom nebo ne?
Jak se člověk stává Romem? Po rodičích nebo výchovou?
Romské dítě, které adoptují a vychovají gadžové zůstává Romem?
A kdyby Romové adoptovali gadžovské dítě?
Může se Čech/gadžo stát Romem? Proč? Jak?
Který gadžo se Romem stát nemůže? Proč?
Jakou identitu mají děti narozené ve smíšených párech? Na čem to závisí? Na tom, který z rodičů je Rom?
Musí se neromský partner stát po sňatku Romem? Nebo se romský partner stává gadžou? Kdo rozhoduje jak tomu v konkrétním případě bude?
Znáte některé konkrétní smíšené manželské páry? Můžete specifikovat?
Co si o takových (smíšených) svazcích myslíte?
Jsou sňatky mezi Romy a Neromy méně trvalé? Čelí více problémům?
Jaké jsou nejčastější problémy a důvody rozchodů?

Přemýšlel jste někdy o tom, že byste chtěl být gadžem? Proč?
Chtěl byste žít ve světě, kde žijí jen Romové? Proč?
Chtěl byste žít ve světě, kde žijí jen gadžové (a vy jako jediný Rom)? Proč?
Nebo je pro vás nejvíce vyhovující současný svět: společný svět Romů a gadžů?

VI. Cikáni

Kdo je to Cikán?
Je Rom a Cikán totéž?
Existuje nějaký rozdíl mezi Romem a Cikánem? Jaký?
Je označení „Cikán" hanlivé? Proč?
Vadí vám osobně označení „Cikán"? Proč?
Nebo rozlišujete, kdo vás takto osloví: jestli jiný Rom nebo gadžo? Nebo spíš rozlišujete s jakým tónem a v jakém kontextu toto slovo použije?

Používáte vy osobně slovo „Cikán“? V jakém významu?
Používáte spíše slovo „Cikán“ nebo „Rom“? – když mluvíte o sobě a o druhých Romech?
Komu si myslíte, že označení „Cikán“ vadí a proč?
Myslíte si, že slovo „Rom“ nahradilo slovo „Cikán“? Proč?
Proč se dříve výrazu „Rom“ nepoužívalo?
Stali se zároveň (s proměnou výrazů) i z Cikánů Romové?
Kdo se o toto nahrazení výrazů zasadil a jaké to podle vás přineslo výsledky – pozitivní i negativní?
Znáte vznik a původní význam slova „Cikán“?
Vy osobně upřednostňujete označení „Cikán“ nebo „Rom“?
Jaká jiná označení pro Romy znáte, popř. sám používáte – př. Romáci?
Znáte vznik a původní (i současný) význam těchto slov?

VII. Neratovice

Považujete Neratovice za svůj domov?
Jste v Neratovicích spokojen?
S čím spokojen nejste? Proč?
Cítíte se v Neratovicích bezpečně?
Kdybyste měl možnost odejít, odešel byste? Kam? Proč?

Máte v Neratovicích i další příbuzné?
Znáte se se všemi Romy žijícími v Neratovicích?
S kolika z nich se stýkáte?
Jak byste hodnotil vztahy mezi neratovickými Romy?
Existuje zde otevřené nepřátelství mezi některými z nich? Znáte důvody těchto sporů? Jak se na ně díváte?
Existuje v Neratovicích jednotná romská komunita? Tvoří jednotnou skupinu?
Co je spojuje a co rozděluje?
Co si představujete pod pojmem romská komunita?
Kolik si myslíte, že v Neratovicích žije Romů?

Máte v Neratovicích více přátel mezi Romy nebo Neromy?
Jak byste hodnotil zdejší vztahy s gadži?

Existuje v Neratovicích nějaké romské sdružení, které prosazuje práva a zájmy zdejších Romů?
Působí v Neratovicích romský asistent, pedagogický asistent nebo sociální pracovník pro romské záležitosti?
Znáte někoho z nich?
Využil jste někdy jejich služeb – vy nebo někdo z vaší rodiny? Proč?
Jak jeho služby, přístup atd. hodnotíte? Pomohl vám?
Myslíte si, že práce těchto lidí má smysl? Proč?
Zúčastnil jste se někdy v Neratovicích a okolí nějaké romské kulturní akce (koncertu, plesu)? Proč?
Ano: Jak se vám líbila?
Ne: Proč? Měl byste nyní zájem se nějaké takové akce zúčastnit? Jaké?

Žije v Neratovicích nějaká romská rodina nebo jednotlivec, která je něčím zvláštní, jiná než ostatní Romové? Kdo? Čím?

Kterého Roma (nemusí se jednat o slavnou osobnost, ale např. o přítele atd.) si vy osobně hodně vážíte? Proč?
Dokážete si ho představit jako zástupce / mluvčího neratovických Romů?
Setkal jste se někdy v Neratovicích s rasismem, diskriminací nebo dokonce urážkami a útoky na vaší osobu? Můžete prosím upřesnit?
Jak jste reagoval?